

Міністерство освіти і науки України
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука»
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ СТУПЕНЯ ВИЩОЇ
ОСВІТИ «МАГІСТР»

**РОЗВИТОК МОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ
НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

Виконала:

студентка педагогічного факультету
спеціальності 013 «Початкова освіта»

Іванишин Галина Михайлівна

Керівник:

доктор педагогічних наук, доцент

Марчук Оксана Олександрівна

Рецензент:

кандидат педагогічних наук, доцент

Шкабаріна Маргарита Андріївна

Рівне-2024

УДК: 373.2:81'373.46(075.8)

ІВАНИШИН Г. М.

**РОЗВИТОК МОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ
КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР В ОСВІТНЬОМУ
СЕРЕДОВИЩІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

Наукове дослідження присвячено вивченню та аналізу теоретичних засад та практичних аспектів розвитку мовного потенціалу учнів початкових класів за допомогою дидактичних ігор в умовах Нової української школи. У вступі розкрито актуальність проблеми та визначено мету та завдання дослідження. У першому розділі роботи проаналізовано психолого-педагогічні та лінгвістичні основи організації навчання з розвитку мовлення молодших школярів. Особливу увагу приділено особливостям мовного розвитку в цьому віковому періоді та ролі дидактичних ігор у формуванні мовленнєвої діяльності молодших школярів. Другий розділ роботи присвячено дослідно-експериментальній перевірці ефективності методики розвитку мовного потенціалу учнів початкових класів з використанням дидактичних ігор в умовах Нової української школи. Здійснено педагогічний аналіз рівнів зв'язного мовлення молодших школярів, введено методику розвитку мовного потенціалу та подано порівняльну характеристику результатів після формувального експерименту.

Ключові слова: мовний потенціал, початкові класи, Нова українська школа, дидактичні ігри, мовна компетенція, розвиток мовлення, зв'язне мовлення.

IVANYSHYN G. M.

**DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS' LANGUAGE
POTENTIAL BY MEANS OF DIDACTIC GAMES IN THE
EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL**

The scientific research is devoted to the study and analysis of theoretical foundations and practical aspects of the development of primary school students' language potential through didactic games in the New Ukrainian School. The introduction reveals the relevance of the problem and defines the purpose and objectives of the study. The first section of the paper analyzes the psychological, pedagogical and linguistic foundations of organizing training for the development of primary schoolchildren's speech. Particular attention is paid to the peculiarities of language development in this age period and the role of didactic games in the formation of primary schoolchildren's speech activity. The second section of the work is devoted to the experimental verification of the effectiveness of the methodology for developing the language potential of primary school students using didactic games in the conditions of the New Ukrainian School. The pedagogical analysis of the levels of coherent speech of primary schoolchildren is carried out, the methodology of developing language potential is introduced, and a comparative characterization of the results after the formative experiment is presented.

Key words: language potential, primary school, New Ukrainian School, didactic games, language competence, speech development, connected speech.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	9
1.1. Психолого-педагогічні та лінгвістичні основи організації навчання з розвитку мовлення молодших школярів	9
1.2. Особливості мовного розвитку молодших школярів	15
1.3. Роль дадиктичних ігор в організації мовленнєвої діяльності молодших школярів	23
Висновки до першого розділу	33
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ МОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	45
2.1. Педагогічний аналіз рівнів зв'язного мовлення молодших школярів	45
2.2. Методика розвитку мовного потенціалу учнів початкових класів засобами дидактичних ігор	52
2.3. Порівняльна характеристика рівнів зв'язного мовлення молодших школярів після проведення формувального експерименту	55
Висновки до другого розділу	58
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному швидкозмінному світі мова стає невіддільною складовою життя людини, виконуючи різні функції і виступаючи як окремий вид діяльності та включаючись у різні сфери людського життя. Розвиток мовлення у людини проходить певні стадії, при цьому молодший шкільний вік вважається сентизивним періодом для формування мовлення. Мовлення тісно пов'язане із розумовим та соціальним розвитком особистості, зокрема молодших школярів.

Мова на сучасному етапі розвитку людства виконує безліч функцій, зокрема комунікативну. Ключовим аспектом цієї функції є розвиток зв'язного мовлення. Досягнення високого рівня зв'язного мовлення стає пріоритетним завданням мовного розвитку молодших школярів, оскільки це впливає на їхню соціальну адаптацію та формування особистості. Завдяки вмінню виражати свої думки та розуміти інших, діти освоюють культуру мовлення та стають частинкою свого суспільства.

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти [18] інтегрований курс української мови та читання має на меті сформувати учнівські комунікативні, читацькі та інші ключові компетентності, а також сприяти розвитку особистості школярів через використання різноманітних видів мовленнєвої діяльності. Це відповідає вимогам сучасного освітнього процесу та сприяє не лише засвоєнню навчального матеріалу, але й розвитку творчих та аналітичних навичок учнів.

Для стимулювання та ефективного розвитку зв'язного мовлення важливо впроваджувати в освітній процес дидактичні ігри. Згідно із сучасними підходами до педагогічної практики, дидактичні ігри виступають як ефективний засіб, спрямований на активізацію мовленнєвого процесу та підвищення рівня мовленнєвої компетенції.

Наукові дослідження в галузі педагогіки та психології підтверджують, що дидактичні ігри сприяють розвитку мовленнєвих навичок учнів, оскільки вони створюють сприятливе середовище для практичного застосування мовленнєвих навичок у веселій та змістовній формі. Ці ігри включають в себе елементи комунікації, співпраці та творчого мислення, що сприяє розвитку когнітивних та соціальних аспектів мовленнєвого процесу.

Використання дидактичних ігор в навчанні підвищує мотивацію учнів, робить навчання більш цікавим та доступним. Окрім того, такий метод навчання сприяє формуванню активної мовленнєвої діяльності, розширенню лексичного запасу та удосконаленню граматичних структур у процесі взаємодії та спілкування під час гри.

Проблеми розвитку зв'язного мовлення у молодших школярів завжди залишалися у центрі уваги педагогів і лінгводидактів, зокрема таких визначених фахівців, як А. Богуш, Н. Голуб, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Н. Гавриш, Н. Орланова, С. Русова, В. Сухомлинський, Є. Тихеева, Л. Федоренко, Н. Хорошковська та інші.

Велике значення у системі засобів розвитку зв'язного мовлення молодших школярів приділяється грі. Її вплив на виховний процес дітей був розкритий в роботах видатних педагогів-класиків, таких як А. Я. Коменський, С. Ф. Русова, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський та ін., а також психологів, серед яких Ю. А. Аркін, М. Я. Басов, П. П. Блонський, Н. Д. Виноградов, Д. Н. Узнадзе та ін. Сучасні педагоги, такі як Л. В. Артемова, А. К. Бондаренко, Г. І. Григоренко, Р. І. Жуковська, В. Г. Захарченко, Т. О. Маркова, О. І. Сорокіна, О. П. Усова, Г. С. Швайко, К. І. Щербакова та інші, також акцентують увагу на ролі гри в процесі розвитку мовлення у молодших школярів.

Актуальність аналізованої проблеми визначила вибір теми дослідження:
«Розвиток мовного потенціалу учнів початкових класів засобами

дидактичних ігор в освітньому середовищі Нової української школи».

Мета: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність методики розвитку зв'язного мовлення учнів початкових класів засобами дидактичних ігор в освітньому середовищі Нової української школи.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати лінгвістичну та методичну літературу з проблеми дослідження та виявити особливості розвитку зв'язного мовлення молодших школярів;

2. Визначити значення дидактичних ігор як засобу розвитку зв'язного мовлення молодших школярів;

3. Визначити критерії та показники і схарактеризувати рівні розвитку зв'язного мовлення молодших школярів, а також визначити діагностичний інструментарій дослідження;

4. Експериментально перевірити ефективність методики розвитку зв'язного мовлення учнів початкових класів засобами дидактичних ігор в освітньому середовищі Нової української школи.

Об'єкт дослідження – процес розвитку зв'язного мовлення молодших школярів.

Предмет дослідження – дидактичні ігри як засіб розвитку зв'язного мовлення молодших школярів.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що розвиток зв'язного мовлення молодших школярів буде ефективнішим, якщо в освітнє середовище Нової української школи буде включено комплекс дидактичних ігор.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених задач дослідження використано такі **методи:**

– *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення, абстрагування – для визначення поняттєво-категоріального апарату

дослідження, розроблення його методики; історико-логічний – для вивчення теоретичних основ досліджуваної проблеми);

– *емпіричні* (анкетування; індивідуальна бесіда; спостереження за дітьми у процесі мовленнєвої діяльності; аналіз результатів мовленнєвої діяльності дитини; педагогічний експеримент – констатувальний, формувальний, контрольний етапи);

– *методи математичної статистики* (кількісний і якісний аналіз результатів дослідження; метод наочного представлення результатів).

База дослідження: Гімназія с.Михайлівчів Рудківської міської ради Самбірського району Львівської області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що сукупність отриманих результатів сприяє вирішенню проблеми розвитку зв'язного мовлення учнів початкових класів засобами дидактичних ігор в освітньому середовищі Нової української школи.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

– виділено критерії та показники, що характеризують зв'язне мовлення учнів початкових класів;

– теоретичні та практичні результати дослідження можуть бути використані, методистами, вчителями початкових класів, викладачами у системі післядипломної педагогічної освіти, а також у закладах вищої освіти під час вивчення навчальних дисциплін «Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності», «Методика навчання української мови» тощо.

Апробація та впровадження результатів магістерського дослідження. Обґрунтовані та досліджені автором положення апробовані та впроваджені в освітній процес закладів загальної середньої освіти.

Основні результати дослідження було обговорено на Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний стан та тенденції розвитку науки

та освіти» (м. Дніпро, 30 грудня 2023 року), Регіональному науково-практичному семінарі здобувачів ступеня магістра початкової освіти (м. Рівне, 2-3 травня 2023 року), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності» (м. Тернопіль, 5-6 жовтня 2023 року), а також на засіданнях кафедри теорії та методик початкової освіти.

Публікації. Основний зміст і результати магістерського дослідження відображено в публікаціях автора:

1. Іванишин Г. М. Розвиток мовного потенціалу дітей засобами дидактичних ігор. *Актуальні проблеми дошкільної освіти: досвід, реалії, сьогодення та перспективи: Збірник тез виступів учасників науково-практичного семінару* (м. Рівне, 23 вересня 2023 року) / упор. Л.Б. Мельничук, О.О. Марчук. Т.І. Пагута. ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука». Рівне: МЕНУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2024.

2. Іванишин Г. М., Саламаха В. О., Старенька І. П., Медвідь Ж. В. Дидактична гра як засіб формування комунікативної компетентності дітей середнього дошкільного віку *Сучасний стан та тенденції розвитку науки та освіти* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Міжнародний гуманітарний дослідницький центр (Дніпро, 30 грудня 2023 р). Research Europe, 2023. С. 47-49.

Структура роботи. Робота складається з двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаної літератури (69 найменувань) та додатків. Основний обсяг роботи становить 60 сторінок. Робота містить 4 таблиці, 3 рисунки. Загальний обсяг магістерської роботи складає 75 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

1.1. Психолого-педагогічні та лінгвістичні основи організації навчання з розвитку мовлення молодших школярів

Щоб розглянути процес розвитку мовлення учнів початкової школи, нам необхідно вивчити теоретичні аспекти проблеми мовної діяльності людини, виявити, як вони розглядались у психології, лінгвістиці, педагогіці, визначити типи мовлення та їх характеристики. У психолінгвістиці кінця ХІХ – початку ХХ ст. мову розглядали як застиглу систему, взяту в абстракції від реальної мовної діяльності. На сучасний момент відбулося певне розділення предмету вивчення між психологією та лінгвістикою. Це дійшло до того, що одна й та ж проблема називається психологами «мислення і мова», а лінгвістами – «мова і мислення» [62].

Однією з центральних проблем психолінгвістики є мовна діяльність. Специфіка мовної діяльності (або, мовної поведінки) людини, на думку психологів, визначається виключно організацією зовнішніх проявів мовної поведінки, умовно-рефлекторним об'єднанням реакцій організму на мовні стимули. Це означає, що такої специфіки не існує, оскільки відмінність мовної поведінки людини та близьких до неї видів поведінки у тварин є чисто кількісною, але ніяк не якісною [64].

Тим часом мовленева діяльність може забезпечуватися різними, принципово відмінними механізмами; це залежить від конкретного змісту та спрямованості того чи іншого мовленевого акту. Кожне мовленеве висловлювання, кожний акт створення або сприйняття мовлення має багатогранне обґрунтування. З одного боку, існує цілий ряд факторів, які

впливають на те, який зміст буде виражений у висловлюванні (говорючи про зміст, маємо на увазі не лише семантику, але й такі особливості висловлювання, як його модальність і т.д.). Ці фактори перш за все є психологічними [68].

З іншого боку, є безліч факторів, які визначають, як певний зміст буде реалізований у мовленні (сюди входять, крім психологічних, фактори власне лінгвістичні, стилістичні, соціологічні тощо). Характер усіх цих факторів і способи, якими вони визначають породження конкретного мовленевого висловлювання, можна описати за допомогою різних теорій або моделей.

Під *мовленевою діяльністю* слід розуміти діяльність (поведінку) людини, яка, в різній мірі, є опосередкованою знаками мови. Ще вужче під мовленевою діяльністю слід розуміти таку діяльність, в якій мовний знак виступає у ролі «стимула-засобу», тобто таку діяльність, в процесі якої ми формуємо мовленеве висловлювання і використовуємо його для досягнення заздалегідь поставленої мети. Мовленеві дії можуть бути як зовнішніми (наприклад, практичними), так і внутрішніми (розумовими) [12].

Ментальні дії генетично витікають з зовнішніх, як це показано, зокрема, психологами, зокрема, Ж. Піаже і А. Валлоном. Згідно з теорією, розробленою професором П.Я. Гальперінім, існує певний алгоритм оптимального переходу від зовнішніх дій до внутрішніх, ментальних: це дозволяє сформулювати нові принципи методики навчання, відповідно до алгоритму [10].

Повернемося до поняття мовленнєвої діяльності, оскільки вона є одним із найскладніших видів діяльності за всіма її параметрами. По-перше, за своєю організацією, як показав аналіз психолого-педагогічної літератури, мовленнєва діяльність дуже рідко виступає в якості самостійного, завершеного акта діяльності: зазвичай вона включається як складова частина діяльності вищого порядку. Наприклад, типовне мовленнєве висловлювання – це висловлювання, так чи інакше регулююче поведінку іншої людини. По-

друге, мовленнєва діяльність належить до типу найбільш складних за характером представлених в ній мотивів і цілей. Мета мовленнєвого висловлювання – це те, що в практиці наукового дослідження зазвичай називається «функцією мови» [6].

Мовленнєву діяльність вивчають не лише психологи, але й психолінгвісти. З точки зору загальної мовознавства нас цікавить лише підхід до мовленнєвої діяльності з боку лінгвістики і психології і передусім – співвідношення поняття мовленнєвої діяльності з поняттям мови [63].

Мовленнєва діяльність є об'єктом, що вивчається психолінгвістикою та іншими науками: мова є специфічним об'єктом, реально існуючим як складова частина об'єкта (мовленнєвої діяльності) і моделюється психолінгвістами як особлива система для тих чи інших теоретичних або практичних цілей [61].

Можна виділити принаймні чотири психологічно відмінних *типи мовлення*. По-перше, афективне мовлення, під яким розуміють вигуки або звичайні висловлювання. Друга форма – усне діалогічне мовлення.

Наступний вид мовлення – це усне монологічне мовлення, найбільш типове, про яке говорять психолінгвісти, забуваючи про існування інших видів усного мовлення. І, нарешті, четвертий вид – це письмове монологічне мовлення. Воно також має свою психологічну специфіку, оскільки, по-перше, максимально адіалогічне (співрозмовник у цьому випадку, як правило, абсолютно не знайомий з темою висловлювання і відокремлений), по-друге, максимально усвідомлене і допускає певну роботу над висловлюванням, поступове «відчуття» адекватної форми вираження [5].

Розвиток усного та писемного мовлення школярів – один із основних напрямів методики викладання мови та літератури. Збагачення словникового запасу учнів на матеріалі художніх творів, навчання зв'язного мовлення та розвиток його виразності – ось основні завдання, які вирішуються в практичній роботі словесників та теоретичних пошуках методистів [67].

Оволодіння мовою, мовленням – необхідна умова формування соціально активної особистості. Навчитися чітко і граматично правильно будувати своє мовлення, висловлювати власні думки у вільній творчій інтерпретації усно та письмово, дотримуватися мовної культури та розвивати вміння спілкуватися є необхідність для кожної людини [49].

Проте слід визнати, що розвиток мовлення часто не має системного підходу. Це призводить до того, що на сьогодні школа стикається з великою проблемою неграмотності, бідності не лише усного, але й писемного мовлення більшості учнів [52].

З аналізу літературних джерел випливає, що поняття «мовлення» відноситься як до діалогічної, так і до монологічної форм мовлення. Діалог – це первинна за походженням форма мовлення, що виникає при безпосередньому спілкуванні двох чи декількох співрозмовників і полягає переважно у взаємному обміні репліками. Відмітними рисами діалогічного мовлення є: емоційний контакт мовців, їх вплив один на одного мимікою, жестами, інтонацією та тембром голосу, а також ситуативність [13].

У порівнянні з діалогічною, монологічна мова (монолог) – це зв'язана мова однієї особи, комунікативна мета якої – повідомлення про певні факти, явища реальної дійсності. Основними властивостями монологічного мовлення є: односторонній і неперервний характер висловлення, випадковість, розгорнутість, логічна послідовність викладення, обумовленість змісту орієнтацією на слухача, обмежене використання невербальних засобів передачі інформації. Особливістю цієї форми мови є те, що її зміст, як правило, вже задано і передбачено заздалегідь.

Монологічне мовлення відрізняється специфікою виконання мовних функцій. У ньому використовуються та узагальнюються такі компоненти мовної системи, як лексика, способи вираження граматичних відносин, формо- і словотвірні, а також синтаксичні засоби [48].

Водночас у монологічному мовленні реалізується задум висловлювання в послідовному, зв'язаному, передбачуваному викладенні. Реалізація зв'язаного розгорнутого висловлення передбачає утримання в пам'яті складеної програми на весь період мовленнєвого повідомлення, залучення всіх видів контролю над процесом мовленнєвої діяльності з опорою як на слухове, так і на зорове сприйняття. Порівняно з діалогом, монологічне мовлення є більш контекстуальним та висловлюється в більш повній формі, з ретельним відбором адекватних лексичних засобів і використанням різноманітних синтаксичних конструкцій.

Отже, послідовність і логічність, повнота і зв'язність викладення, композиційне оформлення є найважливішими якостями монологічного мовлення, які впливають із її контекстного та неперервного характеру. У шкільному віці основними видами монологічного мовлення є опис, наратив і елементарне міркування [6].

Незалежно від форми (монолог, діалог), основною умовою комунікативності мови є *зв'язність*. Для володіння цією важливою стороною мови потрібен спеціальний розвиток у дітей навичок складання зв'язних висловлювань.

У спеціальній літературі виділяють такі *критерії зв'язності усного повідомлення*: смислові зв'язки між частинами розповіді, логічні та граматичні зв'язки між реченнями, взаємозв'язок між частинами речення та завершеність вираження думки [10].

Іншою важливою характеристикою розгорнутого висловлення є послідовність викладення. Порушення послідовності завжди має негативний вплив на зв'язність повідомлення. Логіко-смислова організація висловлення включає в себе предметно-смислову та логічну організацію. Адекватне відображення предметів реальної дійсності, їх зв'язків і відносин виявляється

в предметно-смісловій організації висловлення; відображення самого ходу мислення проявляється в його логічній організації [7].

Мовлення та слухання розглядаються як види мовленнєвої діяльності. Дослідження виявили психолінгвістичні закономірності оволодіння дитиною рідною мовою, зокрема в процесі реалізації програми породження мовленнєвого висловлення. В психолого-педагогічній та психолінгвістичній літературі достатньо уваги приділяється мовленнєвій діяльності, питанням динаміки лексико-семантичного розвитку дітей, при цьому шляхи формування словникового запасу у таких дітей згадуються лише загально [53].

Розкриваючи специфіку лексичних навичок, важливо відзначити, що основними компонентами їх системи є структура мовних знаків та семантичних полів, яка характеризується нерозривністю та цілісністю. Слова та поняття нерозривні [43].

Слово – основна лексична одиниця, що виражає поняття, воно забезпечує предметно-змістовний план висловлення та мови в цілому. Словниковий запас, будучи важливим елементом мови, сам по собі не виникає. Можна визначити його як будівельний матеріал для мови, він отримує значення лише при його поєднанні з граматичними правилами. Використання слів у мові забезпечується єдністю звуково-буквеної, складової та морфологічної структур [41].

Оволодіння словником – це процес оволодіння мовою, розглянутий в лексичному аспекті. Елемент мови, який включає змістовні та формальні ознаки, – це слово, що має функції позначення та узагальнення. Без оволодіння словником неможливо оволодіти мовою, а тим більше, зв'язною мовою як засобом спілкування і інструментом мислення. Включене в мову слово служить засобом комунікації. Слова зберігаються в мовленнєвій та мовослуховій пам'яті та використовуються в практиці мовленнєвого спілкування. Для цього слово потрібно знати, забезпечуючи його правильне

поєднання з попереднім та наступними словами, що забезпечується механізмом ситуативного спостереження [1].

Під час аналізу методичної літератури виявлено, що пасивний словниковий запас учнів значно переважає активний і перекладається в актив дуже повільно. Діти не використовують наявний у них інвентар лінгвістичних одиниць і не вміють операційно керувати ними. Розуміння лексичного значення слова, його відмінності від інших слів, які перебувають у семантичній залежності від даного, введення слова в систему семантичних полів, вміння правильно будувати речення зі слів відображають рівень мовної здатності дитини і ступінь сформованості її логічного мислення.

1.2. Особливості мовного розвитку молодших школярів

У ранньому дитинстві у дитини виникають потреби у спілкуванні, які вона задовольняє за допомогою простих мовленнєвих засобів, таких як гуляння та лепет [37].

Приблизно в однорічному віці з'являються перші слова. З самого початку мовлення виникає як соціальне явище, як засіб спілкування. Трошки пізніше мовлення також стає засобом пізнання навколишнього світу, планування дій. Розвиваючись, дитина користується все більш складними мовними одиницями. Збагачується словник, вивчається фразеологія, дитина опановує закономірності словотворення, змінювання та сполучення слів, різноманітні синтаксичні конструкції. Ці засоби мови вона використовує для передачі своїх знань, для спілкування з оточуючими людьми в процесі діяльності [42].

Мовна діяльність – це процес словесного спілкування з метою передачі та засвоєння суспільно-історичного досвіду, встановлення комунікації, планування власних дій. Висловлювання молодших школярів є вільними.

Часто це просте мовлення: мовлення-повторення, мовлення-назва; переважає стисла, непрофільна реактивна (діалогічна) мова [37].

Шкільний курс сприяє формуванню добровільного, розгорнутого мовлення. На протязі молодшого шкільного віку відбувається розвиток всіх сторін мовлення: фонетичного, граматичного, лексичного.

Першокласники майже володіють усіма фонемами, але фонетичній стороні слід приділити велику увагу, оскільки вивчення читання та письма вимагає добре розвинутого фонематичного слуху, тобто вміння сприймати, правильно відрізнити всі фонемні, вчитися аналізувати їх, виділяти кожен звук з слова, об'єднувати виділені звуки в слова [44].

На протязі молодшого шкільного віку відбувається розвиток і граматичної сторони мовлення. Дитина приходить в школу, практично володіючи граматичною будовою рідної мови, тобто вона відмінняє, пов'язує слова в речення. Розвитку граматичної будови мови сприяє нова форма мовленевої діяльності – писемна мова [15].

Мовна діяльність вимагає не лише механічного відтворення відомих випадків застосування слів, але й творчого операційного використання слів, розуміння та оперування ними в нових ситуаціях, у нових значеннях. Тому успішність оволодіння учнями лексикою визначається як кількістю запам'ятаних слів, так і можливістю широко та адекватно користуватися ними: самостійно розуміти нові випадки використання вже відомих слів за аналогією з раніше вже знаними, вгадувати значення нового слова, уміння обрати найбільш точне слово [25].

Розвиток мовлення в молодших класах здійснюється, насамперед, на уроках рідної мови. Оволодіння мовою відбувається одночасно в кількох напрямках: вздовж звуково-ритмічного, інтонаційного аспекту мови, вздовж володіння граматичною структурою, вздовж розвитку словникового запасу, вздовж все більш свідомого розуміння учнями власної мовної діяльності [5].

При такій організації навчання в центрі уваги знаходиться найважливіша функція мови – *комунікативна*. Відкрити комунікативну функцію мови для дитини означає навчити його планувати, висловлювати свої наміри мовними засобами, передбачати можливі реакції учасника спілкування, контролювати свою мовну діяльність [7].

Загалом, мова засвоюється дитиною стихійно, у процесі спілкування, у процесі мовленнєвої діяльності. Проте цього недостатньо; стихійно засвоєна мова є примітивною і не завжди правильною. Деякі дуже важливі аспекти мови стихійно, як правило, не можуть бути засвоєні, і тому перебувають під контролем школи [35].

Освоєння літературної мови, підпорядкованої нормі, вміння відрізнити літературну, правильну мову від нелітературної, просторіччя, діалектів, жаргонів. Школа навчає літературній мові в її художньому, науковому та розмовному варіантах. Це великий обсяг матеріалу, багато сотень нових слів, тисячі нових знань про вже відомі слова, безліч таких сполучень, синтаксичних конструкцій, які діти в усній дошкільній мовній практиці зовсім не використовували [25].

У школі учні вивчають читання і письмо. Як читання, так і письмо – це мовні навички, що базуються на системі мови, на знаннях її фонетики, графіки, лексики, граматики, орфографії. Усе це не приходить до дитини само собою, все потрібно вчити; цим і займається методика розвитку мови.

Третя сфера роботи школи з розвитку мови – доведення мовних навичок дітей до певного мінімуму, нижче якого не повинен залишитися жоден учень.

Мова – дуже широка сфера діяльності людини. У розвитку мовлення виділяють три лінії: робота над словом, робота над словосполученням і реченням, робота над зв'язним мовленням [12].

В цілому всі ці три напрямки розвитку розглядаються як паралельні, хоча вони одночасно перебувають у підпорядкованих відносинах: робота над

словником надає матеріал для створення речень у зв'язному мовленні; підготовка до розповіді або твору включає в себе підготовчу роботу зі словом і реченням. У розвитку мовлення важлива тривала та завдана робота як учнів, так і вчителя. Тимчасові невдачі не повинні викликати страх. Систематична робота над розвитком мовлення обов'язково призведе до результатів [13].

Мовні вміння та навички розвиваються за законами геометричної прогресії: невеликий успіх призводить до більшого – мовлення вдосконалюється та збагачується.

Хороше мовлення можна вважати таким, яке відповідає високим вимогам сучасної програми з розвитку мовлення школярів. Перша вимога – це насиченість. Зміст для розмов, письмових творів додають книги, картини, екскурсії, походи, спеціальні спостереження, власні роздуми та переживання – весь навколишній світ дитини. Вчитель допомагає молодшим школярам підготувати накопичений матеріал та відібрати його згідно з чітко вираженою темою [17].

Оповідь чи твір повинні ґрунтуватися на добре відомих учневі фактах, його спостереженнях, життєвому досвіді, інформації, отриманій з книг чи картин. У початкових класах успішно використовуються також творчі вправи, що базуються на творчій уяві. У випадках, коли учням дається завдання написати твір без достатньої підготовки змісту, текст може бути бідним і розпливчастим [19].

Другою вимогою до мовлення є логіка висловлювання: послідовність, обґрунтованість викладу, відсутність пропусків і повторень, відсутність зайвого, що не стосується теми, наявність висновків, що впливають із змісту. Логічно правильне мовлення передбачає обґрунтованість висновків, вміння не лише почати, а й завершити висловлювання [20].

Третя вимога – це точність мови – передбачає вміння передати факти, спостереження, почуття відповідно до дійсності, але й вибрати для цієї мети

найкращі мовні засоби – такі слова, словосполучення, фразеологічні одиниці, речення, які передають всі ознаки, притаманні зображуваному [20].

Точність вимагає багатства мовних засобів, їхньої різноманітності, вміння вибирати в різних випадках різні слова, найбільш точні відповідно до змісту.

Можна говорити чи писати лише про те, що добре знаєш. Тоді оповідання учня буде цікавим як йому самому, так і іншим, коли воно побудовано на знанні фактів, на спостереженнях, коли в ньому висловлюються обдумані, не вигадані переживання. Цю, здавалося б, очевидну істину доводиться повторювати, оскільки не рідко в школі дітям пропонують розповідати про те, що вони не знають, до чого не готові [24].

Четверта вимога – багатство мовних засобів, їх різноманіття, вміння вибирати в різних ситуаціях різні синоніми, різні структури речення, найкращим чином передаючи зміст.

П'ята вимога – ясність мовлення, тобто її доступність слухачеві та читачеві, її орієнтованість на сприйняття адресатом. Учень усвідомлює чи підсвідомо враховує можливості, інтереси та інші якості адресата мовлення. Мові шкодить зайва заплутаність, занадто ускладнений синтаксис; не рекомендується перевантажувати мову цитатами, термінами. Мова повинна бути комунікативно-цільовою залежно від ситуації, від мети висловлювання, від умов обміну інформацією [26].

Мовлення впливає на слухача чи читача лише тоді, коли вона виразне (шосте вимога).

Виразність мовлення – це вміння яскраво, переконливо, стисло передати думку, це здатність впливати на людей інтонаціями, відбором фактів, конструкцією фрази, вибором слів, загальною атмосферою розповіді. І виразність, і ясність мови передбачає її чистоту, тобто відсутність зайвих слів (слів-паразитів) [29].

Усне мовлення впливає на слухача інтонаціями; як усна, так і писемна мова враховують загальний настрій розповіді, відбір фактів, вибір слів, їхню емоційну забарвленість, конструкцію фрази. Як ясність, так і виразність мови передбачають також її чистоту, тобто відсутність зайвих слів, словесних «паразитів», просторічних слів і т.п.

Для школи особливо важливою є правильність мовлення (сьома вимога) – його відповідність літературній нормі [31].

Правильне мовлення передбачає обґрунтованість висновків, вміння не лише почати, але й завершити висловлювання.

Виділяють граматичну правильність (формування морфологічних форм, побудова речень), орфографічну та пунктуаційну для писемного мовлення, а для усного – вимовну, орфоепічну правильність. Велике значення для правильності мовлення має вибір слів, логіка висловлювання.

Мовлення є найважливішим засобом людського спілкування і передачі інформації. Без неї людина не могла б отримувати та передавати велику кількість інформації. Без писемної мови людина була б позбавлена можливості дізнатися, як жили, що думали і робили люди попередніх поколінь [33].

За своєю життєвою важливістю мовлення має поліфункціональний характер. Воно є не лише засобом спілкування, але і засобом мислення, носієм свідомості, пам'яті, інформації (писемні тексти), засобом управління поведінкою інших людей та регуляції власної поведінки людини.

Згідно з багатьма її функціями, мова є поліморфною діяльністю, тобто в різних її функціональних призначеннях вона виявляється у різних формах: зовнішньою, внутрішньою, монологу, діалогу, писемною, усною та ін. Хоча всі ці форми мови взаємопов'язані, їхнє життєве призначення неоднакове. Зовнішня мова, наприклад, відіграє головним чином роль засобу спілкування, внутрішня – засобу мислення. Писемна мова часто виступає як засіб

запам'ятовування інформації. Монолог служить процесу одностороннього обміну інформацією, а діалог – двостороннього [36].

Розглянемо основні психологічні теорії, які пояснюють процес формування мовлення. Одна з них – теорія навчання. Зазначена теорія стверджує, що імітація та посилення є основними механізмами формування та розвитку мовлення у людини. Припускається, що у дитини є вроджена потреба та здатність до імітації, включаючи звуки людської мови. Отримуючи позитивне емоційне посилення, імітація призводить до швидкого вивчення спочатку звуків людської мови, а потім фонем, морфем, слів, висловлювань, правил їх граматичної будови. Таким чином, освоєння мовлення зводиться до навчання всім його основним елементам [38].

Однак ця теорія не в змозі задовільно і повністю пояснити процес освоєння мови, зокрема ту швидкість, з якою на ранніх етапах дитина вивчає мовлення. Крім того, для розвитку будь-яких здібностей, включаючи мовленнєві, потрібні вроджені задатки, які не можуть бути отримані лише шляхом навчання, принаймні до початку цього навчання. З позиції цієї теорії важко зрозуміти дитячу мовотворчість, а також ті моменти в розвитку мовлення дитини, які не мають аналогів у дорослих, тобто ті, які неможливо вивчити методом імітації.

Досвід показує, що дорослі підтримують у дитини не лише граматично правильні висловлювання, але й розумні, правдиві, оригінальні та семантично точні. Маючи це на увазі, в рамках теорії мовленнєвого навчання важко пояснити швидке формування правильної граматики у дитячих мовленнєвих висловлюваннях [38].

Автором наступної теорії мовленнєвого розвитку є Н. Хомський. Він стверджує, що в організмі та мозку людини з народження є певні специфічні задатки до освоєння мовлення в його основних атрибутах. Ці задатки дозрівають приблизно до одного року і відкривають можливості для

прискореного розвитку мовлення від одного року до трьох років. Цей вік називається чутливим для формування мовлення. В більш широких вікових межах він охоплює період життя людини від року до статевої зрілості (мовиться не лише про освоєння мови як засобу спілкування, а й про освоєння її на концептуальному рівні як засобу мислення). Протягом цього періоду розвиток мовлення, як правило, відбувається без ускладнень, але поза ним вивчити мову важко або взагалі неможливо. З цієї причини дорослі іммігранти гірше вивчають іншу для них мову, ніж їхні малолітні діти [12].

Ще одна популярна теорія освоєння мови відома як когнітивна. Згідно з нею розвиток мовлення залежить від вродженої у дитини з народження здатності сприймати та інтелектуально обробляти інформацію. Це, зокрема, пояснює дитяче спонтанне словотворення. Припускається, що розвиток мовлення залежить від розвитку мислення, а не навпаки (Ж. Піаже). Встановлено - і це одне з основних вихідних положень цієї теорії, – що перші висловлювання малят, як правило, стосуються того, що вони вже розуміють. Діти, крім того, зазвичай говорять про те, що для них цікаво. Отже, на розвиток мовлення впливає і мотивація дитини [12].

Спеціальні спостереження під час психологічних експериментів вказують на те, що деякі учні, а навіть дорослі, часто зазнають труднощі у процесі вирішення завдання, доки вони не сформулюють свої міркування вголос. Висловлюючи свої роздуми вслух, людина тим самим формулює їх і для себе.

Таке формулювання, закріплення, фіксація думки у словах означає розділення думки, допомагає утримати увагу на різних моментах і частинах цієї думки та сприяє більш глибокому розумінню. Завдяки цьому стає можливим розгорнуте, послідовне, систематичне міркування, тобто чітке і правильне порівняння всіх основних думок, що виникають у процесі мислення [49].

У слові, у формулюванні думки закладені, таким чином, важливі передумови для дискурсивного, тобто міркувального, логічно розчленованого і освідомленого мислення. Завдяки формулюванню та закріпленню в слові думка не зникає і не гасне, як тільки вона з'явилася. Вона твердо фіксується в мовному формулюванні – усному чи навіть письмовому. Тому завжди існує можливість за необхідності знову повернутися до цієї думки, розглянути її ще глибше, перевірити та у процесі міркування порівняти з іншими думками. Формулювання думок у мовному процесі є важливою умовою їх формування. Велику роль в цьому процесі може відігравати так звана внутрішня мова: вирішуючи задачу, людина розмірковує не вслух, а про себе, якби розмовляючи лише з собою [48].

Отже, мовлення слугує важливим засобом вивчення процесу мислення; рівень розвитку мовлення також використовується як один із важливих критеріїв мислительного розвитку учня. І як щодо освоєння матеріалу з різних предметів, і щодо загального інтелектуального розвитку учня (як, власне кажучи, і дорослої людини), судять за тим, як він зміг викласти ту чи іншу тему у своєму мовленні – у письмовому творі, у доповіді, в повідомленні, у відповіді на питання.

1.3. Роль дидактичних ігор в організації мовленнєвої діяльності молодших школярів

При формуванні мовленнєвих навичок у молодших школярів вітчизняні дослідники рекомендують використовувати різні ігрові методи, враховуючи їхні вікові та психологічні особливості в даному періоді розвитку.

Ігровий метод – це базовий прийом, спрямований на вирішення конкретних завдань на різних етапах навчальних занять чи ігор [46]. У методиці навчання мов та літературного мовлення ігрові прийоми виступають

як засіб, що не лише сприяє навчанню та розвитку, але й розширює кругозір дітей, підтримує їхній пізнавальний інтерес та сприяє формуванню різних вмінь та навичок [47].

Однією з особливостей навчання рідної мови та літературного мовлення є багаторазове повторення та фонетичне відпрацювання граматичних структур та лексики. Зазвичай такий підхід не тільки монотонний та нудний для дітей, а й може стати причиною зниження їхньої працездатності. Монотона повторюваність може викликати стомлення, порівняно з звуковими хвилями. Такий хід подій призводить до втрати інтересу та активності дітей у вивченні мови. Зменшити ці проблеми можна за допомогою використання ігрових методів [43].

Основне завдання ігрових прийомів, які вбудовуються в інші діяльності дітей, а навіть їх самостійне використання, полягає в освоєнні мови та володінні нею як інструментом спілкування [57].

Ігрові прийоми володіють *чотирма основними рисами*:

1. Вони передбачають вільну розвиваючу діяльність, яка приносить задоволення самим процесом, а не тільки його результатом.
2. Ігрова діяльність має творчий, імпровізаційний і дуже активний характер.
3. Існують прямі чи непрямі правила, що визначають характер та послідовність ігрового прийому.
4. Ігрові прийоми мають навчальний характер [19].

Ігровий аспект може виявлятися різноманітно, від повного використання ігрової діяльності дошкільнят до використання суто дидактичних ігор.

Багато дослідників відзначають великі можливості навчання через гру. При вивченні мови через ігрові ситуації можна автоматизувати запам'ятовування мовного матеріалу. Після успішного освоєння можна організувати міні-вистави з піснями, танцями, перетвореннями та створенням

пластичних образів. Такі прийоми сприяють загальному розвитку дитини, розвитку слуху, пам'яті, уваги та комунікативних навичок. А сам факт зацікавлення дитини до мови дозволяє їй уважно слухати, виділяти окремі елементи та ставити питання [19].

Гру можна розглядати як ситуативно-варіативну вправу, де створюється можливість багаторазового повторення мовного зразка в умовах, які максимально наближені до реального мовленнєвого спілкування, з його властивими рисами – емоційністю, спонтанністю та цілеспрямованістю мовного впливу [39].

Ігри відіграють ключову роль у виконанні методичних завдань, спрямованих на:

- розвиток психологічної здатності дітей до мовленнєвого спілкування;
- забезпечення природної необхідності багаторазового повторення мовного матеріалу.

При розробці ігор важливо дотримуватися *визначених вимог до організації гри*:

- гра повинна служити зразком для творчого наслідування, стимулюючи творчість;
- вихователь має представляти оригінальний зразок мови, який спонукає дітей до самостійності та оригінальності;
- гра повинна викликати позитивний емоційний інтерес і бажання долучитися до неї [40].

У процесі ігор у молодших школярів найефективніше формуються граматичні навички, розвивається культура мовлення, збагачується словниковий запас, і розвивається вміння будувати монолог.

Отже, ігрові прийоми в розвитку мовлення молодших школярів сприяють не лише вихованню культури промови та формуванню її основних компонентів, але й загальному розвитку дитини.

Підводячи підсумок у цьому розділі, можна стверджувати, що гра відіграє значущу роль у житті молодших школярів, є природнім станом і потребою їхнього організму, а також ефективним засобом спілкування та спільної діяльності. Гра створює позитивне емоційне тло, на якому відбуваються найбільш активні психічні процеси, сприяє виявленню індивідуальних здібностей та визначенню рівня знань та уявлень. Розглядаючи завдання розвитку мовлення молодших школярів, важливо враховувати методичні принципи, на яких ґрунтується розвиток мови, з виділенням особливої ролі гри як засобу навчання та розвитку мовлення [42].

Згідно з висловлюваннями вітчизняних вчених [9; 7; 22], процес формування мовлення дітей визначається як загальнодидактичними, так і методичними принципами навчання. Методичні принципи у сучасній педагогічній науці визначають загальні положення, які визначають вибір педагогом засобів навчання [37].

Методичні засади навчання визначають закономірності засвоєння рідної мови молодшими школярами та відображають особливості цього процесу [39].

Серед виділених вітчизняними вченими *методичних засад* розвитку мовлення слід зазначити такі:

Принцип взаємозв'язку сенсорного, розумового та мовного розвитку дітей. Цей принцип базується на уявленні про мову як про мовну діяльність, яка тісно пов'язана з процесом пізнання навколишнього світу. Розвиток мови ґрунтується на сенсорних уявленнях, що становлять основу мислення, і відбувається в єдності з розумовим розвитком. З цього принципу випливає необхідність використання наочних засобів навчання та методів, які сприяють цілісності розвитку всіх пізнавальних процесів [44].

Принцип комунікативно-діяльнісного підходу до розвитку мовлення. Цей принцип ґрунтується на уявленні про мову як про діяльність, що полягає у використанні мови як засобу спілкування та пізнання. Цей підхід вказує на

практичну спрямованість процесу вивчення рідної мови. Реалізація цього принципу передбачає розвиток мови в дітей як інструмента спілкування та пізнання, як у процесі комунікації, так і в різних видах діяльності.

Принцип розвитку мовного чуття («почуття мови»). Мовне чуття визначається як несвідоме володіння закономірностями мови, виражається у здатності запам'ятовувати та використовувати слова та словосполучення в різних ситуаціях мовного спілкування [44].

Принцип формування елементарного усвідомлення явищ мови. Цей принцип наголошує, що основа оволодіння мовою полягає не лише у імітації та наслідуванні дорослими, а й у неусвідомленому узагальненні мовних явищ. В результаті виникає внутрішня система правил мовної поведінки, яка дозволяє дитині не лише повторювати, але й створювати нові висловлювання.

Принцип взаємозв'язку роботи над різними сторонами мовлення, розвитку мовлення як цілісного утворення. Реалізація цього принципу передбачає побудову роботи так, щоб здійснювалося освоєння всіх рівнів мови в тісному взаємозв'язку. Оволодіння лексикою, формування граматичного ладу, розвиток сприйняття мови та вимовних навичок, діалогічного та монологічного мовлення – це різні, але взаємопов'язані частини одного цілого – процесу оволодіння системою мови. Розвиток однієї зі сторін мовлення одночасно сприяє розвитку інших. Робота з лексикою, граматикую та фонетикою не є самоціллю; вона спрямована на загальний розвиток мови. У центрі уваги педагога повинна бути робота над зв'язним висловлюванням, де підсумовуються всі досягнення дитини у володінні мовою [32].

Принцип збагачення мотивації мовної діяльності розглядає мотив як ключовий елемент у структурі мовлення, визначаючи якість мови та успішність навчання. У щоденному спілкуванні мотивація формується природними потребами у враженнях, активній діяльності, визнанні та

підтримці. Педагоги повинні створювати позитивну мотивацію для кожної дії учнів у процесі навчання та організувати її [32].

Принцип забезпечення активної мовної практики базується на ідеї, що мова та мовлення вивчаються через їх вживання та безпосередню практику. Мовна активність є важливою умовою для своєчасного розвитку мовлення учнів. Цей принцип передбачає створення умов для широкої мовної практики учнів під час занять та в різних сферах їхньої діяльності.

Розкривши сутність методичних принципів, на яких ґрунтується розвиток мовлення учнів початкових класів, звернемо увагу на гру як засіб навчання молодших школярів. Гра виступає одним із видів діяльності, який використовується вчителями для виховання учнів, навчання їх різним діям із предметами та способами спілкування [44].

Теоретичні концепції щодо сутності дитячої гри, розроблені в українській психології, переважно об'єднуються навколо таких ідей:

1. Гра визнається ключовою серед інших видів відтворювальної діяльності в молодшому шкільному віці. Процес гри виступає провідним і сприяє формуванню основних психічних новоутворень у цьому віці.

2. Гра має особливий характер, що визначається соціальним походженням, змістом та структурою діяльності. Вона взаємодіє з соціальним оточенням та виступає як засіб взаємодії дитини з навколишнім світом.

3. Розвиток гри відбувається спонтанно та залежить від умов виховання дитини, тобто від соціальних факторів. Гра розглядається як прояв і відповідь на соціальні явища та впливи, що оточують дитину [46].

Творча рольова гра, яка є комунікативною за своєю природою, відзначається диференціацією функцій та форм мови. У цьому виді гри вдосконалюється діалогічна мова, з'являється потреба у зв'язному монологічному мовленні. Рольова гра сприяє розвитку регулюючої та плануючої функцій мови. Нові потреби в спілкуванні та провідній ігровій

діяльності призводять до активного освоєння мови, її словникового складу та граматичного ладу, що призводить до більшого зв'язного використання мови [47].

Хоча деякі вчені вказують на те, що не будь-яка гра позитивно впливає на дитяче мовлення, рольова гра вважається змістовною. Однак, не завжди вона сприяє повному оволодінню значенням слів та вдосконаленню граматичної форми мовлення. У випадках перенавчання вона може закріплювати неправильне слововживання і створювати умови для повернення до старих, неправильних форм. Це може бути пов'язане з тим, що рольова гра відтворює звичайні для дітей життєві ситуації, де раніше сформувалися неправильні мовні стереотипи. Зазначається, що дитяче мовлення вдосконалюється під впливом дорослого [40].

Участь педагога в дитячих іграх та обговорення їхнього процесу мають позитивний вплив на мовлення дітей. Педагог, беручи участь у грі, може стати зразком для правильної та точної мови, а обговорення ігрового задуму сприяє розвитку мовлення дітей. Також важливо привертати увагу дітей до слів, використовуючи лаконічну та виразну мову.

Рухливі ігри впливають на розширення словника та виховання звукової культури. Ігри-драматизації сприяють розвитку мовної активності, смаку та інтересу до художнього слова, а також виразності мови та художньо-мовленнєвої діяльності [52].

Дидактичні та настільно-друковані ігри використовуються для вирішення різних завдань мовного розвитку. Вони сприяють закріпленню та уточненню словникового запасу, розвитку навичок швидкого вибору найбільш відповідного слова, зміни та освоєння нових слів, а також вправляють у складанні зв'язних висловлювань та розвивають пояснювальну мову [53].

Наголошується, що загальний розвиток дитини тісно пов'язаний з розвитком її мовлення, а становлення повноцінного мовлення вимагає активної діяльності, в яку дитина найефективніше включається через гру.

Дидактичні ігри за характером використовуваного матеріалу поділяються на три групи: предметні ігри, настільно-друковані ігри та словесні ігри.

1. *Предметні ігри.* Це ігри, в яких використовуються різноманітні природні матеріали, такі як листя, насіння і т.д. Мета таких ігор – розвивати у дітей сприйняття кольору, величини, форми, а також збагачувати їхні знання про навколишнє середовище.

2. *Настільно-друковані ігри.* Ці ігри спрямовані на уточнення уявлень про навколишнє, систематизацію знань і розвиток розумових процесів та операцій, таких як аналіз, синтез, узагальнення, класифікація і інші.

3. *Словесні ігри.* Включають народні ігри, такі як «Фарби», «Чорне та біле» та інші. Ці ігри сприяють розвитку уваги, кмітливості, швидкості реакції та, передусім, зв'язного мовлення. Обов'язковим компонентом гри є її правила, які дозволяють педагогові контролювати поведінку дітей та впливати на освітній процес під час гри [56].

Організація словесних дидактичних ігор педагогом передбачає проведення ряду підготовчих заходів у *трьох основних напрямках*: підготовка до проведення гри, проведення гри та аналіз.

Підготовка до проведення гри включає наступні етапи:

Відбір гри. Вибір гри повинен відповідати завданням розвитку зв'язного мовлення.

Встановлення відповідності гри програмним вимогам. Переконавання, що обрана гра відповідає програмним вимогам виховання та навчання дітей конкретної вікової групи.

Визначення зручного часу проведення гри. Встановлення найбільш зручного часу для гри [48].

Вибір місця для гри.

Визначення кількості учасників гри: Розгляд варіантів – вся група, невеликі підгрупи чи індивідуальна участь.

Підготовка необхідного матеріалу. Збір та підготовка дидактичного матеріалу для обраної гри, такого як іграшки, предмети, картинки чи природний матеріал.

Підготовка вчителя. Вивчення та осмислення процесу гри, визначення свого місця у грі та методів керівництва грою.

Ці етапи дозволяють педагогові належним чином підготуватися до проведення словесної дидактичної гри та забезпечити ефективний процес вивчення та розвитку мовлення дітей [44].

Проведення словесних дидактичних ігор включає такі етапи:

1. Ознайомлення змістом гри та матеріалами. Введення дітей у зміст гри та представлення дидактичного матеріалу, який буде використовуватися під час гри.

2. Пояснення процесу та правил гри. Чітке пояснення правил гри, зосередження уваги на тому, що заборонено, дозволено та обов'язково в грі. Важливий аспект – чітке виконання правил.

3. Показ ігрових дій. Демонстрація гравцеві того, як правильно виконувати дії в грі, і пояснення, як це впливає на результат.

4. Визначення ролі вихователя. Участь вихователя в грі як гравця, навіть вболівальника чи арбітра. Визначення міри участі в залежності від віку дітей, складності завдання та ігрових правил.

5. Підведення підсумків гри. Аналіз результатів гри для визначення її ефективності та того, чи вона сприяє самостійній ігровій діяльності дітей. Підкреслення того, що успіх можливий через подолання труднощів, увагу та дисципліну [51].

Аналіз проведеної гри має наступні цілі та переваги:

1. Виявлення ефективних прийомів. Оцінка та визначення того, які прийоми підготовки та проведення гри були найбільш ефективними у досягненні поставленої мети. Розуміння, що допомагає досягати успішних результатів.

2. Виявлення невдалих аспектів. Аналіз того, що не спрацювало та чому. Розуміння помилок і можливість уникати їх у подальших іграх.

3. Удосконалення підготовки і проведення. Засвоєння отриманих знань для поліпшення якості підготовки та проведення майбутніх ігор. Постійне вдосконалення методів та прийомів для досягнення кращих результатів.

4. Врахування індивідуальних особливостей. Виявлення індивідуальних рис у розвитку зв'язного мовлення дітей. Це дозволяє більш ефективно організовувати індивідуальну роботу з кожним учасником.

5. Створення позитивного емоційного тла. Розуміння важливості гри у житті дітей та її позитивного впливу на психічний розвиток. Гра є важливим елементом, який стимулює активність та виявляє індивідуальні можливості.

Отже, гра відіграє важливу роль у формуванні та розвитку зв'язного мовлення дітей молодшого шкільного віку, а систематичний аналіз гри дозволяє вдосконалювати методи роботи педагога.

Висновки до першого розділу

Мовлення – є одним із видів діяльності, оскільки вона сама собою рідко буває безпосередньої діяльністю, а найчастіше входить у інші види діяльності (професійну, пізнавальну, ігрову тощо.). Мовлення є одним з видів діяльності, оскільки воно рідко буває самою собою, частіше входячи у різні види діяльності (професійну, пізнавальну, ігрову тощо). Можливість здійснення інших видів діяльності без використання мови ускладнюється, особливо якщо ці види діяльності пов'язані з необхідністю спілкування з іншою людиною.

З цього випливає, що мова є ключовим елементом комунікації, важливим для повноцінного вираження почуттів, намірів та передачі інформації співрозмовнику. Мова стає універсальним засобом спілкування між людьми і важливим елементом соціалізації. Також вона слугує засобом самовираження дитини, дозволяючи їй відкривати себе і інших.

У формуванні зв'язного мовлення велике значення має розвиток мовленнєвих навичок в початковій школі. Оскільки дослідження показують, що саме на цьому етапі розвитку дитини відбувається активний розвиток її зв'язного мовлення.

У початковій школі провідним видом діяльності є гра, через неї учень освоює соціальний світ, розвиває всі психічні процеси, у ній формується і особистість. Саме тому гра на початковому етапі виховання є універсальним педагогічним засобом навчання.

У грі розвивається мовлення учня. Ігри, спрямовані на розвиток мовлення, повинні враховувати особливості розвитку учня на кожному віковому етапі. У науковій літературі виділяють такі види ігор, використовуваних у розвитку мовлення: творчі, що передбачають створення ігрової ситуації за певним сюжетом, і дидактичні. Останні, у свою чергу, поділяються на кілька видів, а саме словесні дидактичні ігри, предметні та

настільні ігри. Згідно з висновками більшості дослідників, розвиток мови у грі та з використанням іграшок відбувається в комплексі з розвитком і формуванням інших психічних процесів, таких як мислення, пам'ять, уява і т. д. Отже, весь процес розвитку мовлення учня на початковому етапі слід будувати враховуючи завдання розвитку мовлення учнів, їх вікові особливості та закономірності. Тому використання гри, зокрема безпосередньо вербальних ігор, як засобу розвитку мовлення учня, є найбільш ефективним на початковому етапі.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ МОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

2.1. Педагогічний аналіз рівнів зв'язного мовлення молодших школярів

Для визначення змісту роботи школи з розвитку мовлення у дітей молодшого шкільного віку нами було проведено дослідно-експериментальну роботу. У практичній частині даної роботи ми наголосили на розгляді лише одного напрямку в мовленнєвій роботі зі молодшими школярами. Ми вивчали лише процес *розвитку зв'язного мовлення учнів молодшого шкільного віку*.

Мета констатувального етапу експерименту: виявити рівень зв'язного мовлення учнів молодшого шкільного віку, а також визначити ставлення до проблем розвитку зв'язного мовлення таких суб'єктів освітнього процесу, як батьки та вчителі.

База дослідження: доекспериментальне вимірювання проводилося на базі Гімназії в с.Михайлівці Рудківської міської ради Самбірського району Львівської області.

У дослідженні брало участь 40 учнів, 20 з них склали контрольну і 20 експериментальну групу, 33 батьки дітей, 12 учителів.

Реалізація мети здійснювалася під час вирішення наступних *завдань*:

1. Визначити коло умінь зв'язного мовлення учнів молодшого шкільного віку.

2. Виявити ставлення суб'єктів освітнього процесу (педагогів та батьків) до проблеми формування в учнів молодшого шкільного віку умінь зв'язного мовлення.

3. Підібрати діагностичні методики.

4. Визначити рівень розвитку зв'язного мовлення учнів молодшого шкільного віку.

Під час констатувального етапу застосовувалися такі *методи*: спостереження, анкетування, бесіда, спеціально підібрані діагностичні методики, кількісна та якісна обробка даних.

На основі вивченої психолого-педагогічної, лінгвістичної та методичної літератури ми виділили основні вміння зв'язного мовлення. Всі вміння були поділені на дві групи відповідно до функцій мовленнєвої діяльності – говоріння та слухання [2, с.78].

Для визначення рівня сформованості *умінь зв'язного мовлення* в учнів молодшого шкільного віку використані такі *критерії*:

- володіння граматично правильним мовленням;
- великий словниковий запас;
- вміння складати зв'язні висловлювання під час розповіді тексту на запропоновану тему;
- створення самостійного висловлювання;
- різноманітність типів зв'язків між реченнями, всередині речень та між словами;
- плавність викладу, яка є критерієм зв'язності викладення тексту;
- незначна кількість зупинок, пауз та зривів.

Для визначення рівня сформованості *вміння слухання* молодших школярів використані *критерії*:

- повнота передачі змісту тексту,
- наявність смислових повторів,
- дотримання логічної послідовності викладу,
- наявність смислового та синтаксичного зв'язку між реченнями, частинами розповіді.

Для визначення змісту роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів було проведено анкетування вчителів та батьків як суб'єктів освітнього процесу. Було опитано 12 вчителів та 33 батьків на батьківських зборах.

У анкету для учителів та анкету для батьків включалися питання, створені задля виявлення місця та ролі мовлення в навчанні; визначення основних шляхів розвитку зв'язного мовлення, зокрема під час знайомства з навколишнім світом; на визначення рівня поінформованості вчителів та батьків у галузі розвитку мовлення (додаток А, додаток Б).

Розвиток зв'язного мовлення дітей молодшого шкільного віку є необхідною умовою успішної взаємодії з навколишнім світом. У зв'язку з цим на етапі констатувальної діагностики учням пропонувалися спеціальні *діагностичні завдання*:

Завдання 1. Складання оповідання-опису (діагностика вміння говоріння)

Ціль: визначення повноти та точності висвітлення основних характеристик предмета у розповіді, наявність логіко-сміслового устрою повідомлення.

Завдання: розвивати в учнів здатність відображати основні властивості предметів, використовуючи мовні засоби словесної характеристики.

Інструкції. Педагог знайомить учнів з кожним умовним позначенням, розповідає про те, як схема допомагатиме складати розповідь про овочі. Учень має розглянути предмет і описати словами те, що він побачив, згідно з представленим планом оповідання.

План оповідання:

- Що це за предмет?
- Де він росте?
- Який овоч на смак?
- Що можна приготувати з овочів?

У таблиці 2.1 наведено критерії оцінки рівня виконання цього завдання.

Таблиця 2.1

Критерії оцінки рівня виконання завдання «оповідання – опис»

Рівень виконання завдання	Аналіз результатів	Оцінка в балах
<i>Високий</i>	<i>У розповіді-описі виявлені всі основні характеристики предмета, вказано на його функції або призначення, дотримана логічна послідовність при викладі ознак предмета.</i>	<i>4 бали</i>
<i>Вище середнього</i>	<i>Розповідь-опис є досить інформативною, відрізняється логічним завершенням, в ній висвітлені більшість основних властивостей та якостей предмета.</i>	<i>3 бали</i>
<i>Середній</i>	<i>Розповідь-опис створена за допомогою окремих підказуючих або направляючих запитань, має недостатню інформативність і не відображає деякі важливі ознаки предмета.</i>	<i>2 бали</i>
<i>Низький</i>	<i>Розповідь складена за допомогою повторюваних запитань, які ставить вихователь, з посиланням на деталі предмета. Опис предмета не враховує багато його важливих властивостей та ознак. Відсутня будь-яка логічно обумовлена послідовність оповідання.</i>	<i>1 бал</i>

Завдання 2. Переказ тексту (невеликого оповідання)

Ціль: виявити можливості учнів відтворювати невеликий ще обсягом та простий за структурою літературний текст.

Завдання: розвивати здібності дітей передати зміст оповідання повно без наявності повторів.

Для цього ми використали розповідь «Ластівка» (додаток В). Текст твору був прочитаний двічі, перед повторним читанням дітям було задано питання про зміст оповідання. Потім давалася інструкція щодо написання переказу. При аналізі написаних переказів особлива увага зверталася на повноту передачі змісту тексту, наявність смислових навантажень, повторів, логічну

послідовність викладу, а також наявність смислового та синтаксичного зв'язку між реченнями і частинами оповідання.

Критерії оцінки представлені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Критерії оцінки рівня виконання завдання з переказу тексту

<i>Рівень виконання завдання</i>	<i>Аналіз результатів</i>	<i>Оцінка в балах</i>
<i>Високий</i>	<i>Переказ складений самостійно, він повністю передає зміст тексту.</i>	<i>4 бали</i>
<i>Вище середнього</i>	<i>Переказ складено з деякою допомогою (наприклад, за допомогою спонукань або стимулюючих питань), проте зміст тексту передається повністю.</i>	<i>3 бали</i>
<i>Середній</i>	<i>На середньому рівні можливі опущення окремих моментів дії або цілого фрагмента.</i>	<i>2 бали</i>
<i>Низький</i>	<i>Переказ складено з питань, які надаються, і порушена зв'язність викладу.</i>	<i>1 бал</i>

Проаналізувавши виконання учнями запропонованих завдань, визначимо рівень зв'язного мовлення. Критерії віднесення учня до того чи іншого рівня складаються на підставі підсумовування балів за два завдання. Для аналітичної обробки результатів дослідження та отримання кількісних показників було виділено чотири рівні зв'язного мовлення.

1 рівень – високий. Композиція розповідей має завершений характер, текст подається у логічній послідовності. Використовуються різноманітні типи зв'язку. Кількість пауз та повторів не перевищує двох. Розповідь є самостійною. В тексті можна виділити 10-12 речень (в рамках двох завдань 8 балів).

2 рівень – вищий за середній. Зміст розкривається частково та подається в логічній послідовності, композиція розповіді завершена. Діти використовують різні види зв'язку, проте домінуючим є ланцюгово-займенниковий. Кількість пауз та повторів становить 2-3. Розповідь є самостійною. У тексті можна виділити 6-8

речень (в рамках двох завдань 3 бали).

3 рівень – середній. Оповідання характеризується частковою композиційною завершеністю (відсутність початку чи кінця). Зміст розкривається частково, відзначається порушенням послідовності. Спостерігаються повтори слів, фраз, речень (3-4). Розповідь складено за допомогою дорослого. У тексті виділяється 4-5 речень (в рамках двох завдань 4-5 балів).

4 рівень – низький. Діти намагаються створити розповідь, але обмежуються окремими пропозиціями без початку та кінця. Є лише формальний зв'язок. Кількість повторів і пауз перевищує п'ять. У тексті 1-3 речення (в рамках двох завдань 2-3 бали).

У таблиці 2.3 на рис.2.1. наведемо дані щодо рівня розвитку зв'язного мовлення учнів початкової школи за двома діагностичними методиками.

Таблиця 2.3

Рівень розвитку зв'язного мовлення учнів початкової школи у контрольній та експериментальній групі на констатувальному етапі експерименту

Рівень розвитку зв'язного мовлення	Рівень (у балах)	Кількість учнів			
		ЕГ		КГ	
		Абс.	%	Абс.	%
Високий	8 балів	4	20	5	25
Вище середнього	6-7 балів	9	45	7	35
Середній	4-5 балів	5	25	6	30
Низький	3 бали та нижче	2	10	2	10

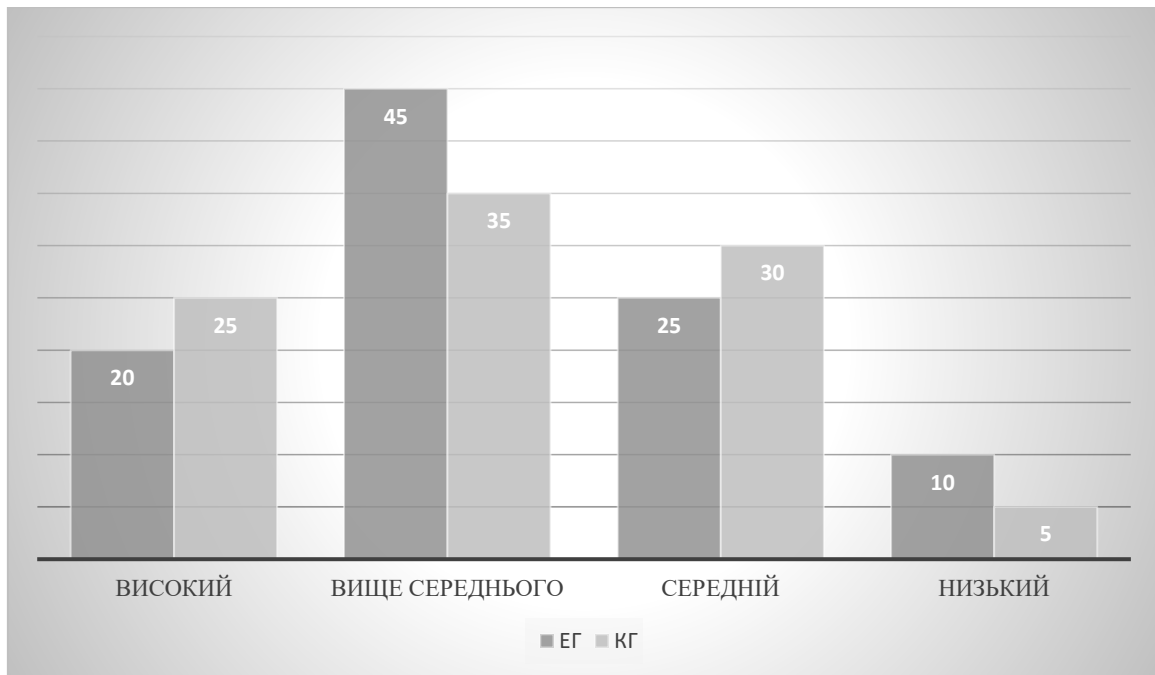

Рис. 2.1 Рівень розвитку зв'язного мовлення учнів початкової школи у контрольній та експериментальній групі на констатувальному етапі експерименту

Таким чином, проведена діагностика показала, що у учнів початкової школи в основному переважає рівень розвитку монологічного мовлення вище середнього (45% у ЕГ і 35% у КГ). Виділимо і те що, що низький рівень розвитку монологічної промови в піддослідних учнів становить 10% в обох групах.

При цьому необхідно брати до уваги розвиток таких умінь мовлення, як слухання тексту з подальшим його переказом. На наш погляд, цього можна досягти, якщо використати спеціальні ігри, спрямовані на розвиток зв'язного мовлення учнів.

Далі проаналізуємо результати *анкетування батьків на тему «Мовленнєвий розвиток учнів початкової школи»*. Дане анкетування було проведено для визначення компетентності батьків у питаннях, що стосуються проблематики мовленнєвого розвитку учнів. На основі одержаних результатів формується подальший план мовленнєвого розвитку учнів.

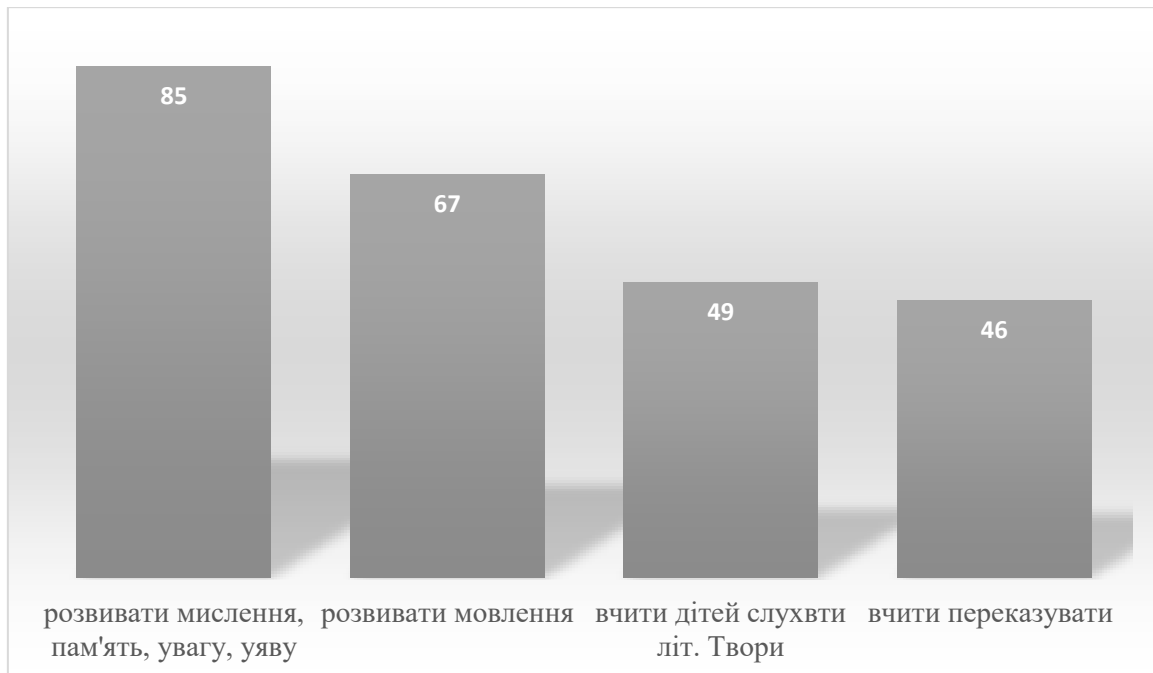

Рис. 2.2. Основні цілі розвитку мовлення у початковій школі

Основна мета розвитку мовлення в дитячому садку, на думку 85% батьків – розвивати мислення, пам'ять, увагу, уяву; 67% батьків – розвивати в учнів мовлення; 49% – вчити учнів слухати літературні твори різних жанрів; 46% – вчити переказувати та драматизувати невеликі літературні твори.

На думку більшості батьків (79%), заняття з розвитку мови у початковій школі дуже важливі. Це є основою формування людини як соціальної особистості; період сприятливого розвитку; мовлення сприяє розвитку мислення та пам'яті; дитина освоює правильну мову та вимову, що має важливе значення для успішного навчання в школі в подальшому.

На жаль, є батьки (18%), які не усвідомлюють важливості занять із розвитку мовлення у молодших школярів. 79% батьків вважають, що у школі створено умови для розвитку мовлення молодших школярів. 12% вважають, що у дитячому садку потрібен спеціаліст – логопед. 79% батьків відзначають, що дитина часто у домашній обстановці виявляє інтерес до книги. 18% – інтерес проявляється іноді. Для підтримки цього інтересу 91% батьків читають книги, розмірковують, грають разом із дітьми. Водночас 9% батьків

відповідають, що нічого для цього не роблять, посилаючись на нестачу часу, зайнятість на роботі.

На запитання «Які книги є у вас вдома?» більшість батьків розповідали про різноманітні види дитячої літератури, такі як казки, енциклопедії, вірші, проза, класичні твори, загадки, приказки, розвивальна та пізнавальна література, а також журнали. Лише один з батьків зізнався, що в їхньому будинку немає жодної дитячої літератури.

67% батьків регулярно (щодня) приділяють час і увагу спільному читанню разом із своїми молодшими школярами. 33% роблять це по можливості, за бажанням дитини, переважно у вихідні та рідше.

55% батьків шукають допомоги учителів у різних аспектах розвитку мовлення своїх молодших школярів, таких як словникова робота, вимова, виховання інтересу до читання книг, скоромовки, робота зі звуком [p], уділення уваги переказу та повідомлення про проблеми у дитини. 39% не надали відповіді на це питання, а 6% заявили, що не потребують допомоги.

Отже, батьки розуміють важливість розвитку мовлення своїх молодших школярів, свідомо беручи на себе відповідальність за створення сприятливого середовища для цього процесу.

У рамках констатувальної діагностики було *проведено анкетування вчителів* з питань розвитку мовлення учнів.

Аналіз відповідей анкети показав, проблема розвитку мовлення учнів хвилює вчителів. Педагоги правильно ставлять переважно цілі й завдання розвитку мовлення. Зокрема завдання розвитку зв'язного мовлення (діалогічного та монологічного) відзначили всі учителі.

Найбільш пріоритетним засобом мовного навчання учнів вчителі ставлять безпосередню освітню діяльність, далі йде спілкування з дорослими та дітьми і лише на 4-те місце за значимістю ставлять знайомство з навколишнім світом.

У процесі роботи над розвитком зв'язного мовлення вчителі, що працюють з молодшими школярами, переважно користуються словесними і практичними методами (100%). Однак наочні методи, які широко використовуються для вивчення навколишнього світу, використовують лише 83% вчителів. Зауважимо, що 42% педагогів вважають, що ознайомлення з оточуючим світом сприяє розвитку мовлення. Коли вчителі складають конспекти, 33% з них включають завдання щодо формування словника, 42% акцентують увагу на побудові граматичної структури мови, а 83% вчителів враховують складання описових розповідей про різноманітні предмети та явища.

При взаємодії з батьками для розвитку мовлення учителі акцентують увагу на індивідуальних та групових бесідах (100%), проведенні консультаціях (83%) і наявності наочного матеріалу для батьків (наприклад, куточка батьків у групі) – 83%. Лише половина педагогів вважає, що для розвитку мовлення учнів важлива неформальна обстановка спілкування (екскурсії, свята тощо.) за схемою «учні-батьки-діти» (50%).

Отже, питання розвитку мовлення викликає активний інтерес серед учнів, які прагнуть сприяти мовному розвитку учнів. Проте, не всі педагоги вважають, що розвиток зв'язного мовлення щодо навколишнього світу є ключовим моментом у мовному розвитку учнів.

Результати констатувального етапу дослідження свідчать про необхідність впровадження заходів для підвищення рівня зв'язного мовлення учнів молодшого шкільного віку. Наприклад, можливі заходи включають організацію дидактичних словесних ігор, взаємодію з батьками, проведення семінарів з педагогами за методикою розвитку зв'язного мовлення.

2.2. Методика розвитку мовного потенціалу учнів початкових класів засобами дидактичних ігор

Виявивши рівень розвитку зв'язного мовлення у молодших школярів, ми перейшли до проведення формувального етапу експерименту.

Мета формувального етапу: підвищення рівня розвитку зв'язного мовлення у молодших школярів за допомогою дидактичних ігор.

Завдання формувального етапу: апробувати визначені педагогічні умови розвитку зв'язного мовлення у молодших школярів.

Перша умова – використання дидактичних ігор для розширення словникового запасу, вдосконалення мовлення. Наведемо приклади ігор, які були нами використані в освітньому процесі.

Гра «Хто більше?». Запропонуйте згадати, як можна більше однокорінних слів жовтий, що позначають предмет – жовток, жовтизна, жовтяниця. Ознака предмета – жовтий, жовтенький. Дія предмета: жовтітиме, пожовтітиме, жовтітиме, жовтіє.

Гра «Хто точніший?». Покажіть предметні картинки, якими діти складають словосполучення: жовтий лист, жовта фарба, жовтий м'яч, жовті штори; жовтіє пшениця, пожовкла сторінка, жовтітиме груша.

Гра «Назви такий самий». Назвіть словосполучення, а діти перерахують інші предмети, що мають цю саму ознаку. Наприклад: ви кажете «жовте курча», а діти продовжують: жовте сонце, Жовте море, жовта іграшка, жовті квіти.

Гра «Кого так називають?». Прочитайте фразеологічний зворот «Жовте пташеня». Якщо діти не можуть правильно пояснити, то підкажіть: маленький птах; маленька людина; дуже молода, недосвідчена людина.

Ігри у слова.

Мета цих вправ – навчити дитину не тільки впізнавати нові слова через пояснення, а й ясно висловлювати думку, вказуючи основний вид

використання предмета, описуючи його ознаки.

Завдання 1. «Назви, якнайбільше слів, що позначають фрукти, овочі, дерева, квіти, дикі та домашні тварини, птахи, іграшки, інструменти, меблі, професії» тощо.

Завдання 2. «Зараз я називатиму Вам слова, а Ви мені розповідатимете, що цей предмет може робити» Завірюха – мете, а грім – .. , вітер – ..., а сніг – ..., дощ – ..., а сонце – ...

При кожній відповіді доцільно запитати: «А що ще робить сонце, адже воно не тільки світить? Нехай дитина підбере якнайбільше слів, що позначають дію. Потім можна повторити ту саму гру навпаки: «Хто літає? Хто плаває? Хто забиває цвяхи? Хто ловить мишей?

Завдання 3. «Скажи, якщо предмет зроблений із заліза, то як він називається, який він?» Залізо – (залізний)

Завдання 4. «Назви інший предмет, такий самий білий, як сніг». (Такий же вузький, як і стрічка; такий же швидкий, як і річка; такий же круглий, як і м'яч; такий же жовтий, як і диня).

Завдання 5. «Порівняй». За смаком: лимон та мед, цибуля та яблуко. За кольором: гвоздику та ромашку, грушу та сливу. За міцністю: мотузку та нитку, камінь та глину. По ширині: дорогу та стежку, річку та струмок. По висоті: кущ та дерево, гору та пагорб.

Завдання 6. «Вгадай-ка». Відгадай загадку:

Круглий, смугастий з городу взятий. Цукровий та червоний став – їжте, будь ласка. (Кавун)

Завдання 7. «Слова-друзі» (вправа на синоніми).

«Як ти думаєш, як можна по-іншому сказати про сумну людину?» (Сумний) «Цінний – це який?) Жорсткий – це який?

Завдання 8. «Яким словом можна замінити слово кінь? Слово лікар, чашка, їжа?

Завдання 9. «Яке слово зайве, чи не підходить до інших слів? Чому?» Сумний, сумний, сумний, глибокий. Хоробрий, дзвінкий, сміливий, відважний. Слабкий, ламкий, довгий, тендітний. Якщо дитині незрозуміло значення будь-якого слова, поясніть їй.

Завдання 10. «Слова-вороги» (Вправа на антоніми).

«Скажи навпаки: холодний, чистий, твердий, товстий; тупий, мокрий, старший, світлий; просторий, ворог, верх, програти; підняти, день, ранок, весна; зима, завтра, рано, близько; низько, рідко, повільно, радісно; темно, сів, узяв, знайшов; забув, упустив, посварив, випростав.

Ігрові вправи активізацію словникового запасу.

«Підбери слова». Розвиток уміння активізувати словниковий запас за допомогою дієслів.

Завдання: підберіть якнайбільше слів, що відповідають дії. Наприклад: сонце – гріє, світить, сідає, освітлює, листя – росте, опадає.

Гра «Хто хитріший?» Розвиток уміння утворювати порівняльні ступені прикметників.

Завдання: згадайте казки, де головні герої – тварини. Лисиця хитра, а журавель – (хитріший, хитріший); Лисиця розумна, а журавель – ... ; Заєць боягузливий, а зайчик – ...

Гра «Назви одним словом». Розвиток уміння підбирати синоніми до запропонованих слів.

Завдання: скажіть інакше. Годинник іде (ходить, цокає). Дощ іде (лється, капає). Потяг іде (їде, мчить). Фільм іде (демонструється). Весна йде (настає). Пароплав йде (пливе).

Гра «Скажи по-іншому». Розвиток уміння підбирати синоніми до запропонованих слів.

Завдання: Замініть вирази:

- важкий вантаж (що має велику вагу);
- важкий сон (непокоїний);
- важке повітря (неприємне);
- важка рана (небезпечна, серйозна);
- важке почуття (болісне, сумне);
- важка на підйом людина (насилу вирішується на щось).

«Схожі слова» – синоніми. Підбір синонімів допомагає засвоїти різні значення одного й того ж слова, привчає вибирати найточніші слова, уникати повторення тих самих слів. Дорослий пояснює, що про те саме можна сказати різними словами. Такі слова називаються близькими за змістом (синоніми).

Дорослий: «Я почну, а ти продовжуй». Віні-Пух кумедний (веселий, смішний, потішний, комічний...).

Дорослий: Заєць боягузливий. А як ще можна сказати? (Боязкий, боязкий, полохливий.) Дорослий: Заєць тікає від лисиці. А як ще можна сказати?” (Втікає, мчить, рятується втечею, летить на весь дух, забирає ноги).

Багатозначні слова.

Іноді ми одним і тим самим словом називаємо різні предмети. Наприклад, цибуля – овочева рослина.

Які значення має слово голка? (Швейна голка, голка у хвойних дерев, голка біля їжака). Обговоріть, які значення можуть бути у слів: ручка, носик, язичок, гладить, біжить, летить, мчить, рум'яний, дорогий, міцний, свіжий.

Навпаки (антоніми).

До багатьох слів можна підібрати слова із протилежним значенням.

Дорослий починає фразу, а дитина її закінчує. Наприклад: цукор солодкий, а перець? Дорога широка, а стежка? Пластилін м'який, а камінь? Чай гарячий, а морозиво?

Складні слова. «Відлуння». Гра на створення складних слів.

- -листя падають – листопад
- -сам ходить – самохід
- -сніг падає – снігопад
- -вода падає – водоспад
- -зірки падають – зорепад

Хто хто займається? Розширення словника назвами професій.

Будівельник – будує. Дорослий називає професію, а дитина з опорою на картинку має назвати, що робить людина певної професії: кухар – варить (готує), вчитель – вчить тощо.

Робота над словосполученням та реченням. Для розвитку зв'язного мовлення необхідне формування в дитини навичок правильної побудови речень. Граматне мовлення – показник розумового розвитку дитини та засіб формування зв'язного мовлення. Діти, у яких воно не сформоване, вагаються у висловленні своїх думок, гірше опановують навички читання, насилу вирішують завдання, пасивні на уроках, відчують труднощі у спілкуванні з однолітками. Щоб вони добре вчилися і могли самостійно висловлюватися, необхідно вчити їх користуватися простими та поширеними пропозиціями у навчальній діяльності та у вільний час. Слід навчати дітей відповідати питання повними пропозиціями.

«Скажи правильно», «Повтори за мною» (Автобус їде дорогою).

«Яке слово втекло?»

«Закінчи моє речення» (Зараз ми з тобою підемо...)

«Виправ Незнайка» (Машина їде дорогою).

«З чого зроблено предмети?» (Розкажи про дерев'яні).

Вправа «Закінчи речення». Розвивати вміння складати речення шляхом підбору слів, які підходять за змістом. Дітям пропонується речення або текст із пропущеним словом. Вони вставляють слово, яке підходить за змістом.

До Тані прийшли. Мама закип'ятила. Таня поставила на стіл вазу. Мама налила в запашний. Таня, гостей чаєм!

Гра «Що ми бачимо у дворі?». Разом із дитиною подивіться у вікно. Пограйте у гру «Хто більше побачить». По черзі перераховуйте те, що видно з вікна. Описуйте все побачене у деталях.

Вправа «Давай поговоримо». Є звичайною бесідою на побутові теми. Я запитую, а ти відповідай. Якщо хочеш, можеш і ти поставити мені запитання, а я тобі відповім. Ти сьогодні снідав? А що ти їв? Яка сьогодні погода? Тобі подобається займатися зі мною?

Прийменники. Необхідно звертати увагу на використання прийменників у мові: в, на, під, біля, навколо, через. Діти люблять грати у гру «Де сховався предмет?». Для того щоб дитина користувалася реченнями у повсякденному житті, треба спеціально навчати її.

«Гра в хованки». Візьміть кілька предметів, іграшок та сховайте їх у різні місця. Коли дитина знайде їх, нехай скаже, де вони були заховані:

Олівець за комп'ютером. М'яч під столом.

Цукерки на полиці.

Книга у шафі.

Можна запропонувати дитині сказати, звідки він узяв захований предмет:

М'яч із-під столу.

Олівець через комп'ютер.

Гра «Тарілочка». Візьміть одноразову картонну тарілку, розкресліть її на сектори. У кожному секторі напишіть прийменники - «на», «в», «під», «над», «с» та ін.

Матеріалом для розвитку мовлення можуть стати прислів'я, приказки, ребуси, загадки, кросворди та багато іншого.

Загадки:

1. На полі народився, на заводі варився, на столі розчинився. (Цукор)

2. Якщо ти його відточиш-намалюєш усе, що хочеш! Сонце, море, гори, пляж. Що ж це таке? (Олівець)

3. То я в клітку, то в лінійку. Написати за ними зумій! Можеш і намалювати... Що я? (Зошит)

4. До чого ж нудно, братики, на чужій спині кататися!

Дав би хто мені пару ніг, щоб я сам бігати міг. (Рюкзак)

Загадки на кмітливість.

1. Про що завжди говорять у майбутньому?(про завтра.)

2. Що можна бачити із заплющеними очима? (Сни)

3. Як написати слово «мишоловка» використовуючи 5 букв? (Кішка)

Фразеологізм. Працюючи з дітьми початкової школи, мимоволі зауважуєш тенденцію до зниження читацьких здібностей. Найчастіше це з тим, що у тексті діти можуть зустріти незрозумілі їм слова, словосполучення і фразеологічні обороти. Так як сучасні діти мало читають, а більше дивляться, то вони практично не чують фразеологізмів і не можуть поставити запитання батькам «А що це означає?» поки що не зіткнуться з цим у практичній діяльності.

Фразеологізми – це стійкі (неподільні) поєднання слів, що мають переносне значення. Фразеологізми часто називають крилатими виразами.

Закінчи речення. Закінчити речення, використовуючи наведені нижче фразеологізми розмовного характеру.

Це ясно, як Брати схожі один на одного як ...

Фразеологізми для вставки: дві краплі води; два на два чотири...

Вправа «Протилежні висловлювання». Знайдіть до даних нижче стійких поєднань висловлювання, протилежні за змістом.

Вивести на чисту воду; без року тиждень; кіт наплакав; грати першу скрипку; не покладаючи рук; семи п'ядей у лобі; тримати язик за зубами; кувати залізо поки що гаряче.

Для довідок: кінці у воду ховати, давним-давно, хоч греблю гати, бути останньою спицею в колісниці, склавши руки, язик розпускати, класти в довгий ящик.

Робота з батьками з розвитку мовлення включала підготовку буклетів для куточка батьків, проведення консультацій, бесід, позакласних заходів.

Проведені заходи сприяють поширенню педагогічних знань серед батьків, надання практичної допомоги батькам під час спілкування з ними. Також батькам надається можливість поспостерігати за учнями у дитячому колективі.

Для педагогів було запропоновано скласти план самоосвіти на тему «Розвиток зв'язного мовлення учнів початкових класів».

Таким чином, проведення зазначених заходів з батьками та педагогами сприятиме формуванню зв'язного мовлення учнів початкових класів.

До завдань організації мовної діяльності учнів початкових класів відносяться збагачення словникового запасу дітей за рахунок послідовного формування знань про особливості навколишнього світу, підбір методів та способів розвитку мовлення, використання різноманітних форм організації.

Розвитку зв'язного мовлення сприяє робота з батьками. Учитель повинен познайомити батьків з особливостями розвитку дитини; підвищувати у батьків педагогічну компетентність у питаннях мовного розвитку дітей; залучати батьків до педагогічного процесу життя групи.

2.3. Порівняльна характеристика рівнів зв'язного мовлення молодших школярів після проведення формувального експерименту

Метою заключного етапу експерименту була перевірка рівнів розвитку

зв'язного мовлення молодших школярів після упровадження експериментальної методики.

У відповідності до окресленої мети нами визначено такі *завдання дослідження*:

- 1) виконати повторне вимірювання рівнів розвитку зв'язного мовлення молодших школярів.
- 2) проаналізувати динаміку змін рівнів зв'язного мовлення молодших школярів.
- 3) підтвердити або простувати сформульовану гіпотезу.

Аналіз результатів контрольного експерименту показав значне зростання рівня розвитку зв'язного мовлення молодших школярів в дітей експериментальної групи.

У таблиці 2.4 на на рис.2.3 наведемо дані щодо рівня розвитку зв'язного мовлення у молодших школярів за двома діагностичними методиками після проведення формувального етапу експерименту.

Таблиця 2.4

Порівняльна характеристика рівнів розвитку зв'язного мовлення молодших школярів у контрольній та експериментальній групі після проведення формувального етапу експерименту

Рівень розвитку зв'язного мовлення	ЕГ				КГ			
	До експерименту				Після експерименту			
	Абс.	%	абс	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий	4	20	7	35	5	25	5	25
Вище середнього	9	45	11	65	7	35	7	35
Середній	5	25	2	10	6	30	7	35
Низький	2	10	0	0	2	10	1	5

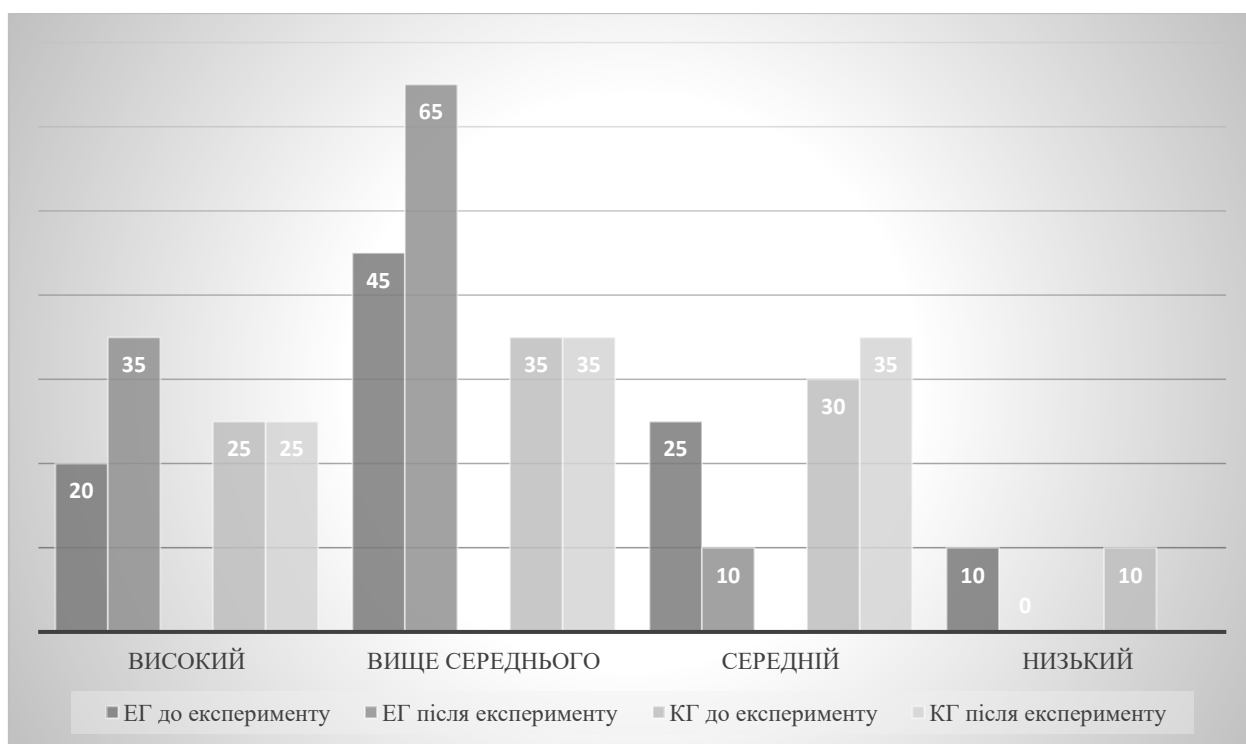

Рис. 2.3 Рівень розвитку зв'язного мовлення молодших школярів у контрольній та експериментальній групі на констатувальному етапі експерименту

Таким чином, проведена діагностика показала, що у ЕГ відбулись значні зміни у рівнях розвитку зв'язного мовлення молодших школярів. В основному в ЕГ переважає рівень розвитку зв'язного мовлення вище середнього (65%). Дітей з високим рівнем стало більше на 15%, показники рівня «вище середнього» збільшились на 20%, показники середнього рівня знизились на 15%, а учнів з низьким рівнем розвитку зв'язного мовлення не було виявлено після проведеної експериментальної роботи.

У КГ теж відбулись зміни, однак не такі значні. Кількість учнів з високим рівнем у КГ залишилась незмінною, аналогічною є ситуація з показниками рівня «вище середнього». Кількість учнів з низьким рівнем зменшилась на 5% (1 дитина) і кількість учнів з середнім рівнем підвищилась на 5% відповідно.

Порівнюючи показники контрольної і експериментальної групи відзначимо, що кількість учнів у ЕГ на 10 % більше, ніж у контрольній.

Показники рівня «вище середнього» значно відрізняються від показників у КГ – є більшими на 30%. Показники середнього рівня є значно меншими у ЕГ, ніж у КГ, а саме на 25 %. У ЕГ молодших школярів з низьким рівнем не виявлено, у контрольній групі цей показник складає 5% (1 учень).

Таким чином, за підсумком проведеної роботи до кінця року у молодших школярів підвищився рівень зв'язного мовлення. У молодших школярів висловлювання стали більш розгорнутими, завершеними, композиційно та граматично оформленими. Учні почали виявляти зацікавленість до нових слів, поезії та аналізу власних висловлювань.

Отже, кількісний і якісний аналіз результатів дослідження підтвердив ефективність висунутої гіпотези, яка полягала у припущенні про те, що процес розвитку зв'язного мовлення молодших школярів відбуватиметься більш ефективно за дотриманням наступних педагогічних умов: використання вербальних ігор для розширення словникового запасу, вдосконалення граматичного мовлення та співпраця з сім'єю щодо розширення словникового запасу молодших школярів.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було визначено вихідний рівень володіння мовленням молодших школярів, апробовано методику розвитку зв'язного мовлення молодших школярів за допомогою дидактичних ігор, здійснено аналіз результатів експериментальної роботи. В експериментальній роботі брали участь молодші школярі двох груп (по 20 респондентів в експериментальній та контрольній групах). На основі теоретичного аналізу проблеми була проведена дослідно-експериментальна робота, що включала три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний.

Для визначення рівня сформованості умінь зв'язного мовлення молодших школярів використані критерії: володіння граматично правильним мовленням; великий словниковий запас; вміння складати зв'язні висловлювання під час розповіді тексту на запропоновану тему; створення самостійного висловлювання; різноманітність типів зв'язків міжреченнями, всередині речень та між словами; плавність викладу, яка є критерієм зв'язності викладення тексту; незначна кількість зупинок, пауз, запинок та зривів.

Аналіз даних констатувального етапу експерименту дав змогу визначити, що у молодших школярів в основному переважає рівень розвитку зв'язного мовлення вище середнього (45% у ЕГ і 35% у КГ). Виділимо і те що, що низький рівень розвитку зв'язного мовлення дітей становить 10% в обох групах.

Виявивши рівень розвитку зв'язного мовлення молодших школярів, ми перейшли до проведення формувального етапу експерименту, метою якого було підвищення рівня розвитку зв'язного мовлення у молодших школярів за допомогою дидактичних ігор.

Ігри були розроблені для використання учнями усіх частин мови. Також нами були складені ігри на розширення словникового запасу, вдосконалення граматики. Робота з батьками з розвитку мовлення включала підготовку буклетів для куточка батьків, проведення консультацій, бесід, позакласних заходів. Для педагогів було запропоновано скласти план самоосвіти на тему «Розвиток зв'язного мовлення молодших школярів».

Таким чином, проведена діагностика показала, що у ЕГ відбулись значні зміни у рівнях розвитку зв'язного мовлення молодших школярів. В основному в ЕГ переважає рівень розвитку зв'язного мовлення вище середнього (65%). Дітей з високим рівнем стало більше на 15%, показники рівня «вище середнього» збільшились на 20%, показники середнього рівня знизились на 15%, а дітей з низьким рівнем розвитку зв'язного мовлення не було виявлено після проведеної експериментальної роботи.

У КГ теж відбулись зміни, однак не такі значні. Кількість учнів з високим рівнем у КГ залишилась незмінною, аналогічною є ситуація з показниками рівня «вище середнього». Кількість учнів з низьким рівнем зменшилась на 5% (1 дитина) і кількість учнів з середнім рівнем підвищилась на 5% відповідно.

Порівнюючи показники контрольної і експериментальної групи відзначимо, що кількість учнів у ЕГ на 10 % більше, ніж у контрольній. Показники рівня «вище середнього» значно відрізняються від показників у КГ – є більшими на 30%. Показники середнього рівня є значно меншими у ЕГ, ніж у КГ, а саме на 25 %. У ЕГ учнів з низьким рівнем не виявлено, у контрольній групі цей показник складає 5% (1 дитина).

Таким чином, за підсумком проведеної роботи до кінця року у молодших школярів підвищився рівень зв'язного мовлення. Висловлювання стали більш розгорнутими, закінченими, композиційно та граматично оформленими. Учні почали виявляти зацікавленість до нових слів, поезії та аналізу власних висловлювань.

Отже, кількісний і якісний аналіз результатів дослідження підтвердив ефективність висунутої гіпотези, яка полягала у припущенні про те, що процес розвитку зв'язного мовлення молодших школярів відбуватиметься більш ефективно за дотриманням наступних педагогічних умов: використання вербальних ігор для розширення словникового запасу, вдосконалення граматики та співпраця з сім'єю щодо розширення словникового запасу молодших школярів.

ВИСНОВКИ

1. Мовлення – є одним із видів діяльності, оскільки вона сама собою рідко буває безпосередньої діяльністю, а найчастіше входить у інші види діяльності (професійну, пізнавальну, ігрову тощо.). Мовлення є одним з видів діяльності, оскільки воно рідко буває самою собою, частіше входячи у різні види діяльності (професійну, пізнавальну, ігрову тощо). Можливість здійснення інших видів діяльності без використання мови ускладнюється, особливо якщо ці види діяльності пов'язані з необхідністю спілкування з іншою людиною.

З цього випливає, що мова є ключовим елементом комунікації, важливим для повноцінного вираження почуттів, намірів та передачі інформації співрозмовнику. Мова стає універсальним засобом спілкування між людьми і важливим елементом соціалізації. Також вона слугує засобом самовираження дитини, дозволяючи їй відкривати себе і інших.

У формуванні зв'язного мовлення велике значення має розвиток мовленнєвих навичок в початковій школі. Оскільки дослідження показують, що саме на цьому етапі розвитку дитини відбувається активний розвиток її зв'язного мовлення.

У початковій школі провідним видом діяльності є гра, через неї учень освоює соціальний світ, розвиває всі психічні процеси, у ній формується і особистість. Саме тому гра на початковому етапі виховання є універсальним педагогічним засобом навчання.

У грі розвивається мовлення учня. Ігри, спрямовані на розвиток мовлення, повинні враховувати особливості розвитку учня на кожному віковому етапі. У науковій літературі виділяють такі види ігор, використовуваних у розвитку мовлення: творчі, що передбачають створення ігрової ситуації за певним сюжетом, і дидактичні. Останні, у свою чергу, поділяються на кілька видів, а саме словесні дидактичні ігри, предметні та настільні ігри. Згідно з висновками більшості дослідників, розвиток мови у грі

та з використанням іграшок відбувається в комплексі з розвитком і формуванням інших психічних процесів, таких як мислення, пам'ять, уява і т. д. Отже, весь процес розвитку мовлення учня на початковому етапі слід будувати враховуючи завдання розвитку мовлення учнів, їх вікові особливості та закономірності. Тому використання гри, зокрема безпосередньо вербальних ігор, як засобу розвитку мовлення учня, є найбільш ефективним на початковому етапі.

2. У молодшому шкільному віці провідною формою діяльності є гра, яка допомагає дітям освоювати соціальний світ, розвивати різні психічні процеси та формувати особистість. Тому гра на цьому етапі навчання є важливим педагогічним інструментом. Вона сприяє розвитку мови у дітей, а ігри, спрямовані на розвиток мовлення, повинні враховувати особливості розвитку дітей на цьому віковому етапі. Наукова література виділяє різні типи ігор, використовуваних для розвитку мовлення, такі як творчі ігри, які передбачають створення ігрової ситуації за сюжетом, та дидактичні ігри тощо. Ці останні поділяються на словесні дидактичні ігри, предметні та настільні ігри. Використання ігор, особливо дидактичних, є ефективним методом розвитку мовлення у молодших школярів.

3. Для оцінки рівня розвитку навичок зв'язного мовлення у дітей молодшого шкільного віку використовуються такі критерії: володіння граматичною структурою мови; широкий словниковий запас; вміння конструювати послідовні висловлювання при розповіді на конкретну тему; здатність формулювати самостійні висловлювання; різноманітність типів зв'язків між реченнями, всередині речень та між словами; плавність подачі інформації, що виражається у зв'язності тексту; мінімальна кількість зупинок, пауз, запинок та розривів.

4. В експериментальній роботі брали участь молодші школярі двох груп (по 20 респондентів в експериментальній та контрольній групах). На основі

теоретичного аналізу проблеми була проведена дослідно-експериментальна робота, що включала три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний.

Аналіз даних констатувального етапу експерименту дав змогу визначити, що у молодших школярів в основному переважає рівень розвитку зв'язного мовлення вище середнього (45% у ЕГ і 35% у КГ). Виділимо і те що, що низький рівень розвитку зв'язного мовлення дітей становить 10% в обох групах.

Виявивши рівень розвитку зв'язного мовлення молодших школярів, ми перейшли до проведення формувального етапу експерименту, метою якого було підвищення рівня розвитку зв'язного мовлення у молодших школярів за допомогою дидактичних ігор.

Ігри були розроблені для використання учнями усіх частин мови. Також нами були складені ігри на розширення словникового запасу, вдосконалення граматики. Робота з батьками з розвитку мовлення включала підготовку буклетів для куточка батьків, проведення консультацій, бесід, позакласних заходів. Для педагогів було запропоновано скласти план самоосвіти на тему «Розвиток зв'язного мовлення молодших школярів».

Таким чином, проведена діагностика показала, що у ЕГ відбулись значні зміни у рівнях розвитку зв'язного мовлення молодших школярів. В основному в ЕГ переважає рівень розвитку зв'язного мовлення вище середнього (65%). Дітей з високим рівнем стало більше на 15%, показники рівня «вище середнього» збільшились на 20%, показники середнього рівня знизились на 15%, а дітей з низьким рівнем розвитку зв'язного мовлення не було виявлено після проведеної експериментальної роботи.

У КГ теж відбулись зміни, однак не такі значні. Кількість учнів з високим рівнем у КГ залишилась незмінною, аналогічною є ситуація з показниками

рівня «вище середнього». Кількість учнів з низьким рівнем зменшилась на 5% (1 дитина) і кількість учнів з середнім рівнем підвищилась на 5% відповідно.

Порівнюючи показники контрольної і експериментальної групи відзначимо, що кількість учнів у ЕГ на 10 % більше, ніж у контрольній. Показники рівня «вище середнього» значно відрізняються від показників у КГ – є більшими на 30%. Показники середнього рівня є значно меншими у ЕГ, ніж у КГ, а саме на 25 %. У ЕГ учнів з низьким рівнем не виявлено, у контрольній групі цей показник складає 5% (1 дитина).

Таким чином, за підсумком проведеної роботи до кінця року у молодших школярів підвищився рівень зв'язного мовлення. Висловлювання стали більш розгорнутими, закінченими, композиційно та граматично оформленими. Учні почали виявляти зацікавленість до нових слів, поезії та аналізу власних висловлювань.

Отже, кількісний і якісний аналіз результатів дослідження підтвердив ефективність висунутої гіпотези, яка полягала у припущенні про те, що процес розвитку зв'язного мовлення молодших школярів відбуватиметься більш ефективно за дотриманням наступних педагогічних умов: використання вербальних ігор для розширення словникового запасу, вдосконалення граматики та співпраця з сім'єю щодо розширення словникового запасу молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева М. М., Яшина В. І. Теорія та методика розвитку мовлення дітей: підручник для студ. установ вищої. проф. Освіти. Академія, 2000. 400с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К. : Академія, 2004. 342 с.
3. Бенера В., Маліновська Н. Теорія та методика розвитку рідної мови дітей. Навчально-методичний посібник. К.: Видавничий дім: Слово, 2014. 384 с.
4. Варзацька Л., Кратасюк Л. Інтерактивні методи навчання: лінгводидактичні засади. *Дивослово*. 2005. № 2. С. 5-19
5. Васильєва О. В. Формування комунікативної компетентності молодших школярів засобами міжпредметних зв'язків [Текст] : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.09 - теорія навчання / Васильєва Ольга Вікторівна ; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2015. 18 с.
6. Васьківська Г. Формування комунікативної компетентності особистості як основна проблема сучасної лінгводидактики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 2016. С. 33-38.
7. Вашуленко М. С. Дубовик С. Г. 100 мовних вправ для розвитку дослідницьких умінь учнів : метод. посібн. для вчителів. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 64 с.
8. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : методичний посібник. Київ : Освіта, 2006. 268 с.
9. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 400 с.
10. Вашуленко М., Дубовик С. Робота над власним висловлюванням (есе) на уроках української мови. *Початкова школа*. 2017. № 10. С. 10-16.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 слів / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, 2009. 1736 с.

12. Вікова та педагогічна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.

13. Вітюк В., Павлюк Н. Формування правописної компетентності учнів основної школи. *Нова педагогічна думка: науково-методичний журнал*. 2019. № 2 (98). С. 117–122.

14. Володько В. М., Іванова Л. І. Розвиток мовлення учнів початкових класів на уроках літературного читання. *Педагогічні ідеї та культурнопросвітницька діяльність Лесі Українки*. С. 27-32.

15. Гавриш Н., Крутій К. Як змінювалися підходи до розвитку мовлення дітей. *Дошкільне виховання*. 2019. № 10. С. 7–10.

16. Голуб В., Голуб Н. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь у дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивного навчання. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2021. №1. С. 171-182.

17. Грона Н. В. Формування усного мовлення учнів молодшого шкільного віку: методичні рекомендації з методики навчання української мови для студентів спеціальності 013 Початкова освіта. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 124 с.

18. Державний стандарт початкової загальної освіти. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.01.2024).

19. Дісюк К. О. Дослідження комунікативно-мовленнєвих вмінь учнів початкових класів засобами психологічної діагностики = The Research of Primary School Pupils Communicative and Speech Skills by Means of Psychological Diagnostics: кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр» / К. О. Дісюк ; наук. керівник к.п.н, доцент Н. В.Ільїна ; Міністерство освіти і науки України ; Херсонський держ. ун-т, Педагогічний факультет, Кафедра природничо-математичних дисциплін та логопедії. Херсон : ХДУ, 2020. 47 с.

20. Для батьків першокласників про Нову українську школу. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/NEW-SCHOOL.pdf>.

(дата звернення: 02.01.2024).

21. Донченко Т. Організаційна діяльність учнів на уроках української мови. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. II Бугайківські читання*. 2011. № 5. С. 63–66.

22. Дорогова М. В. Формування комунікативної компетентності дітей дошкільного віку засобами гри, що сприяють розвитку емоційної сфери. *Відповідальний і науковий редактор*. 2016. С. 129.

23. Досяк І. М. Нестандартні уроки з використанням інноваційних технологій. 1-4 класи. Харків : Вид. група «Основа», 2007. 160 с.

24. Дубяга С. М. Педагогічні технології в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів напряму підготовки «Початкова освіта». Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б.Хмельницького, 2015. 160 с.

25. Євдокімова Л. Г. Українські народні ігри та забави в дошкільних установах. *БВДС*. 2007. №12. С.40-49.

26. Жаркова І. І. Формування усного мовлення молодших школярів шляхом використання проектної технології. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка*. Тернопіль, 2015. № 1. С. 43–49.

27. Інноваційні технології в початковій школі / Автори-упорядники: В. П. Телячук, О. В. Лесіна. 2-ге вид. Харків : Вид. група «Основа», 2018. 233 с.

28. Інноваційні технології в сучасному освітньому просторі: колективна монографія / За заг. редакцією Г.Л. Єфремової. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. 444 с.

29. Ішутіна О. Завада А. Технологія розвитку комунікативної компетентності засобами сторітелінгу на уроках української мови в 4 класі. *Професіоналізм*

педагога: теоретичні й методичні аспекти. 2023 (19), 53–63.

30. Коваль Л. В. Сучасні навчальні технології в початковій школі: Навчально-методичний посібник. Донецьк: Тов. «Юго-Восток, Лтд», 2006. 225 с.

31. Копелюк С. Концептуальні засади формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання. *Педагогіка та психологія: зб. наук. праць*. 2015. Вип. 766. С. 164–170.

32. Котик Т. М. Методика розвитку зв'язного мовлення молодших школярів. Опорні конспекти для студентів. Івано-Франківськ, 2013. 71 с.

33. Кривуліна Т. І. Розвиток зв'язного мовлення учнів початкових класів. *Таврійський вісник освіти*. 2017. №2. С. 164-170.

34. Культуромовна особистість фахівця у ХХІ столітті: збірник матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 6 грудня 2018 року) / за ред. О. М. Семеног. Суми: Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. випуск 2. 141 с.

35. Логінова В. І. Художня література як розвитку активного словника : методичний посібник. М.: Академія, 2013. 412 с.

36. Люріна Т. І. Системний підхід до формування мовленнєвої компетенції молодших школярів. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: Педагогіка. 2012. №2(9). С. 162-169.

37. Максименко Н. Формування комунікативно-мовленнєвої компетентності в учнів початкової школи на уроках української мови. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2015. С. 487-492.

38. Мартіна О. В., Третяк Н. В. Комунікативно-мовленнєва діяльність як оптимізація розвитку культури мовлення молодших школярів. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2021. №30. С. 141-153.

39. Мельничук Л.Б. Інноваційні моделі навчання та виховання молодших школярів: навчальний посібник для студентів спеціальності 013 «Початкова

освіта». Рівне, 2017. 52 с.

40. Методика навчання української мови у початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ: Літера ЛТД, 2020. 364 с.

41. Методичний путівник учителя Нової української школи: орфографічна компетентність : збірник методичних матеріалів / Г. Гундарева, О. Саматова, В. Шабанов ; за заг. ред. В. Шабанова. Краматорськ : Відділ інформаційно-видавничої діяльності, 2021. 45 с.

42. Наумчук М. М. Сучасний урок української мови в початковій школі (методика і технологія навчання). Видання друге, доповнене. Тернопіль: В-во Астон, 2005. С. 46–59.

43. Наумчук М. М. Уроки рідної мови в початковій школі. Тернопіль: ТДПУ, 2019. 48 с.

44. Недялкова В., Лясков О. Методи формування культури мовлення учнів початкових класів на уроках української. *Grail of Science*. 2023. № 27. С. 465-469.

45. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / za zag. red. H. M. Bibik. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.

46. Освітні технології : навч.-метод. посібник / [О.М. Пехота, А.З. Піктенко, О.М. Любарська та ін.] ; за ред. О.М. Пехоти. К. : А.С.К., 2004. 256 с.

47. Остапенко Н. М. Технологія сучасного уроку рідної мови: навчальний посібник. К.: ВЦ «Академія», 2011. 248 с.

48. Пентилюк М., Нікітіна А., Горошкіна О. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови. Дивослово. 2006. № 1. С. 15-20.

49. Пономарьова К. І. Засоби розвитку в молодших школярів мовленнєво-творчих здібностей у процесі навчання української мови. 2019. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/715884/1/К.%20Пономарьова%20Засоби%20розвитку%20мовленнєво-творчих%20здібностей%20молодших%20школярів.pdf> (дата звернення 02.02.2024).

50. Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови : посібник. Київ, 2019. 313 с.

51. Потапенко О. І. Методика викладання української мови. Київ: Вища школа, 2020. 126 с.

52. Приходько С. Розвиток мовлення учнів молодших класів на уроках літературного читання шляхом використання карти мандрівок героїв. *Актуальні проблеми навчання і виховання молодших школярів* : матеріали наук. конф. студ. ф-ту почат. навч. : [зб. тез наук. доп.] / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. Л. П. Ткаченко]. Харків, 2023. Вип. 13. С. 15–16.

53. Редчиць Н. М. Шляхи формування усного мовлення молодших школярів. *Матеріали X Всеукраїнської практично-пізнавальної конференції «Наукова думка сучасності і майбутнього» (5–13 квітня 2017 р.)*. Дніпро, 2017. С. 22-28.

54. Рібцун Ю. Мовленнєві намистинки для маленької дитинки: навчально-методичний посібник. К.: Літера ЛТД, 2010. 160 с.

55. Родюк Н. Ю., Голюк О. А. Шляхи ефективного формування діалогічного мовлення учнів на уроках навчання грамоти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки*. 2019. №3 (326) травень. С. 64–74.

56. Романюк С. Лінгводидактичні основи розвитку творчого мовлення молодших школярів. *Гірська школа Українських Карпат*. 2016. № 14. С. 109-113.

57. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька : навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2005. 360 с.

58. Савлучинська Л. Г. Формування усного мовлення учнів початкових класів. *Наука і освіта*. 2022. № 6. С. 111–114.

59. Сидоренко В. В. Концептуальні засади Нової української школи: ціннісно- світоглядний аспект. Професійний розвиток фахівців у системі освіти дорослих: історія, теорія, технології. *Збірник матеріалів III-ї Всеукраїнської*

Інтернет- конференції. К.: Агроосвіта, 2018. С. 121-128.

60. Сіранчук Н. М. Психологічні та психолінгвістичні основи розвитку мовленнєвих творчих здібностей у молодших школярів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2015. №77. С. 112-116.

61. Сіранчук Н. М. Розвиток образного мовлення молодших школярів у процесі навчання української мови. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2011. №1(59). С. 133-138.

62. Сіранчук-Василишина Н. М. Наукові засади розвитку образного мовлення учнів початкових класів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. №24. С. 258-260.

63. Технології навчання в мовно-літературній галузі початкової школи : навчально-методичний посібник для самостійної роботи / Автори-укладачі : Л.М. Роєнко, Т. А. Торчинська. Умань, 2018. 149 с.

64. Ткачук О. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів початкових класів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: серія педагогічні науки*. 2016. № 1(303). Т.2. С.65-69.

65. Чос С. Нестандартні форми розвитку комунікативної компетентності учнів початкових класів НУШ. *Молодий вчений*. 2021. №9 (97). С. 24-27.

66. Чупріна О. В. Методи розвитку зв'язного мовлення на уроках української мови в початковій школі. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2018. №2(8). С. 170–173.

67. Чупріна О. В. Реалізація принципу розвитку мовлення на уроках української мови в початковій школі. *Актуальні проблеми текстотворення у лінгводидактичній та мистецтвознавчій площинах : збірник наукових праць (за матеріалами міжрегіонального науково-методичного семінару) / за ред. К. Я. Климової*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. С. 22-26.

68. Шалівська Ю. В. Особливості комунікативно-мовленнєвого розвитку

молодших школярів на уроках читання. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2017. №15. С.107-110.

69. Шалівська Ю. В. Формування комунікативно-мовленневої компетентності майбутнього вчителя початкової школи. *Інноватика у вихованні*. 2018. №8. С. 284-292.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для самоаналізу педагогів щодо організації та здійснення мовленнєвого розвитку

1. Я знаю, що мовленнєва компетенція – це
2. Мовленнєва компетенція складається з таких компонентів (підкреслити правильне) фонетичний лексичний граматичний комунікативний організаційний монологічний діалогічний
3. Вирішальним фактором у розвитку мовлення дітей є мовленнєве середовище
Стихійне середовище – це
Стимульоване середовище – це
3. Я вважаю, що мовленнєвий розвиток учнів початкових класів відбувається у двох формах: під час організованих занять та у повсякденному житті. Так чи ні? (підкреслити правильне)
4. Зазвичай я проводжу заняття з розвитку мовлення, яке має таку структуру:
5. У повсякденному житті я можу організовувати роботу щодо розвитку мовлення дитини під час
6. Для розвитку зв'язного монологічного та діалогічного мовлення можна використовувати наступні методи
7. Для розвитку звукової культури мовлення можна використовувати наступні методи
8. Для навчання дітей граматики в моїй «скарбничці» є такі дидактичні ігри (назвати 5 і більше):
9. Планую зробити\розробити\створити\провести...
10. Я думаю, що мені треба поглибити знання про

Додаток Б
Анкета для батьків «Мовленнєвий розвиток дитини»

1. Як Ви вважаєте, хто повинен займатися розвитком мовлення дитини?
А) батьки;
Б) школа;
В) спільно батьки і школа;
Г) інший варіант _____.

2. Чи стежите Ви за тим, як розмовляє Ваша дитина?
А) так;
Б) ні;
В) інколи.

3. Ви виправляєте помилки в мовленні своєї дитини?
А) так, завжди;
Б) інколи;
В) ні, ніколи;
Г) не звертаю уваги, це робота працівників садочка.

4. Чи знаєте Ви, які знання отримує Ваша дитина на заняттях з мовленнєвого розвитку?
А) так;
Б) ні;
В) не цікавлюсь.

5. Чи займаєтеся Ви розвитком і виправленням мовлення своєї дитини вдома?
А) так;
Б) ні;
В) інколи.

6. Ваша дитина часто дивиться мультфільми?
А) так;
Б) ні;
В) не дивиться взагалі;
Г) інша відповідь _____.

7. Як Ви гадаєте, як вони впливають на мовлення Вашої дитини?
А) позитивно, знає ще одну мову;
Б) негативно, розмовляє суржиком;
В) не звертали увагу.

8. Чи хочете Ви виправляти дефекти мовлення Вашої дитини?

А) так;

Б) ні.

9. Готові співпрацювати із педагогами і виконувати завдання по виправленню мовлення дитини?

А) так, обов'язково;

Б) ні, не потрібно.

10. Ви читаєте дитині книги?

А) так;

Б) ні.

11. Як Ви спілкуєтесь з дитиною в сім'ї?

А) багато говорите самі;

Б) задаєте дитині запитання;

В) заохочуєте, спонукаєте до розмови;

Г) уважно слухаєте;

Д) інший варіант _____.

12. Чи супроводжується гра малюка мовленням?

А) так;

Б) ні;

В) інколи.

13. Як Ви вважаєте, за допомогою ігор мовлення дитини розвивається?

А) так;

Б) ні;

В) не знаю.

14. Чи маєте Ви настільні мовні ігри вдома?

А) так;

Б) ні;

В) не звертали увагу.

15. Комплексує Ваша дитина з приводу свого мовлення?

А) так;

Б) ні;

В) інший варіант _____.

16. Відчуваєте Ви труднощі під час розвитку мовлення своєї дитини?

А) так;

- Б) ні;
- В) інший варіант _____.

17. Викликає у Вас хвилювання рівень мовленнєвого розвитку Вашого малюка?

- А) так;
- Б) ні;
- В) інший варіант _____.

18. Чи потрібна Вам допомога в розвитку мовлення дитини?

- А) так;
- Б) ні.

19. Звернетесь за консультацією до логопеда?

- А) так;
- Б) ні;
- В) не знаю.

20. Будете спільно з дитиною виконувати вказівки логопеда?

- А) так, звичайно;
- Б) ні;
- В) не думали про це;
- В) постараємося.

Додаток В

Діагностична робота. Аудіювання.

Ластівка з перебитим крилом

Після гарячого літнього дня заgrimіла гроза. Пішла злива . Вода залила ластів'яче гніздо ,що приліпилося до стіни старої повітки . Розвалилося гніздечко ,повипадали пташенята .

Вони вже вбралися в пір'ячко ,але ще не вмiли літати .

В'ється ластівка над дітками , кличе їх під кущ заховатися .

Кілька днів жили пташенята під кущем . Ластівка носила їм їжу . Вони збивались докупи і ждали маму .

Ось уже четверо діток навчилось літати й порозлітались . А одне сидить , не може здійнятись . У нього перебите крило . Як випало з гнізда , покалічилось .

До осені жило поранене пташеня під кущем . Його доглядала мати . А коли настав час відлітати в теплий край , ластівки зібралися чималим табунцем , сіли на кущ , і довго чулось тривожне попискування .

Відлетіли пташки в теплий край . Зосталася молода ластівочка з перебитим крильцем . Я взяв її і приніс додому . Вона довірливо притулилась до мене . Я посадив її на віконце . Ластівка дивилась в синє небо . Мені здалося , що в неї на очах тремтять сльози .

Василь Сухомлинський (151 слово)

Тестові завдання

Ластівка з перебитим крилом

1. Коли заgrimіла гроза ?

- а) літнього дня ;
- б) осіннього дня ;
- в) зимового дня.

2. Що залила вода ?

- а) шпаківню ;
- б) ластів'яче гніздо ;
- в) вороняче гніздо.

3. Куди кликала ластівка своїх дітей ?

- а) в нору ;
- б) у клітку ;
- в) під кущ .

4.Що сталося з молодою ластівкою в якій поранене крило ?

- а) відлетіла в теплий край ;
- б) забрали додому ;
- в) помістили в клітку із золота .

5. Установіть послідовність подій

- ___ Ластівка дивилася в синє небо .
- ___ Вода залила ластів'яче гніздо .
- ___ Його доглядала мати .
- ___ У нього перебите крило .